

การสืบพันธุ์” (reproductive cloning)

การโคลนทั้งสองประเภทนี้จะใช้กรรมวิธีในการโคลนที่เหมือนกัน ซึ่งโดยทั่วไปแล้วก็คือการนำนิวเคลียสของเซลล์ร่างกายมาถ่ายโอนเข้าไปแทนที่นิวเคลียสของไข่ ไข่ที่ถูกผสม (fertilized eggs) นี้จะถูกเลี้ยงไปจนถึงระยะบลาสโตซิส ซึ่งเป็นระยะเวลาประมาณ 5 วันหลังจากการปฏิสนธิ แต่การโคลนเพื่อการบำบัดรักษานั้นจะไม่มีเมื่อนำเอาไข่ดังกล่าวกลับเข้าไปในครรภ์ของมารดาหรือสิ่งมีชีวิตใดก็ตาม¹¹ ส่วนการโคลนเพื่อการสืบพันธุ์นั้นจะมีการนำไข่นั้นกลับเข้าไปฝังตัวที่ผนังมดลูก เพื่อให้เจริญเติบโตต่อไป การโคลนทั้งสองประเภทดังกล่าวจึงมีจุดมุ่งหมายและมีบุคคลที่เกี่ยวข้องแตกต่างกัน ซึ่งจะได้อธิบายโดยละเอียดต่อไป

2.1 การโคลนเพื่อการบำบัดรักษา

ในปัจจุบัน วงการแพทย์พยายามค้นคว้าวิธีการการบำบัดรักษาโรคด้วยวิธีการใหม่ๆ อยู่ตลอดเวลา และเป็นที่เชื่อกันว่า โรคบางชนิดที่เกิดจากการทำงานผิดปกติอย่างใดอย่างหนึ่งของเซลล์นั้นสามารถที่จะรักษาให้หายขาดได้ โดยการนำเซลล์ที่สามารถทำงานได้อย่างเป็นปกติเข้าไปทดแทน เช่น การนำเซลล์สมองใส่เข้าไปเพื่อบำบัดรักษาผู้ป่วยโรคอัลไซเมอร์หรือโรคพาร์กินสัน หรือการนำเซลล์ที่ทำหน้าที่สร้างเนื้อเยื่อใส่เข้าไปในร่างกาย เพื่อให้สร้างเนื้อเยื่อทดแทนในกรณีที่ผู้ป่วยมีบาดแผลพุพองจากไฟไหม้ เป็นต้น¹² การบำบัด

¹¹ Robertson, J., *Two Models of Human Cloning*, p.611.

¹² Nuffield Council on Bioethics, *Stem Cell Therapy: A Discussion Paper*, 2000, p.2.

รักษาด้วยวิธีการนี้จึงจำเป็นต้องใช้เซลล์เริ่มต้น (stem cells) ซึ่งสามารถทำหน้าที่ต่างๆ กันได้นั้นมาใช้ในการบำบัด แต่อุปสรรคที่สำคัญก็คือ เมื่อร่างกายของมนุษย์ได้รับเซลล์แปลกปลอมเข้ามาในร่างกาย บุคคลนั้นก็จะสร้างภูมิคุ้มกันขึ้นมาต่อต้านทำให้การบำบัดรักษาไม่สามารถประสบความสำเร็จได้ง่ายนัก

เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาดังกล่าว จึงมีความจำเป็นที่จะต้องทำให้เซลล์เริ่มต้นสามารถเข้ากันได้ (compatible) กับร่างกายของผู้รับการบำบัด เทคโนโลยีการโคลนจึงถูกนำมาใช้ โดยการนำนิวเคลียสของไข่ที่ได้รับการบริจาคออกแล้วนำนิวเคลียสจากเซลล์ร่างกายของผู้รับการบำบัดใส่เข้าไปแทนที่ หลังจากนั้นจะต้องเลี้ยงให้ไข่ที่ได้รับการผสมนั้นให้เจริญเติบโตต่อไป ซึ่งเมื่อเจริญเติบโตได้ในระยะหนึ่ง จะต้องมีการนำเซลล์เริ่มต้นออกจากตัวอ่อนเพื่อนำไปใช้ในการบำบัดรักษาหรือปลูกถ่ายต่อไป

การบำบัดโดยใช้เซลล์เริ่มต้น มีผลกระทบต่อจริยธรรมอย่างน้อยที่สุดสองประการคือ ประการแรก การบำบัดด้วยวิธีนี้จะต้องมีการทดลองในตัวอ่อนของมนุษย์ และเมื่อมีการนำเซลล์เริ่มต้นออกมาจากตัวอ่อนนั้น ก็จะทำให้ตัวอ่อนไม่สามารถเจริญเติบโตต่อไปได้ ซึ่งเปรียบเสมือนการทำลายตัวอ่อนนั่นเอง และประการที่สอง การอนุญาตให้มีการบำบัดโดยเซลล์ร่างกายจะทำให้มีการลักลอบนำตัวอ่อนที่ได้มาจากการโคลน ใส่กลับเข้าไปยังมดลูกเพื่อการฝังตัวและเกิดเป็นมนุษย์ต่อไป มนุษย์ที่เกิดขึ้นนี้จะมีลักษณะทางพันธุกรรมเหมือนกับต้นแบบทุกประการ ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาทางจริยธรรมและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์

2.2 การโคลนเพื่อการสืบพันธุ์

ในช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา เทคโนโลยีการเจริญพันธุ์ (reproductive technology) ได้เจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว เมื่อปี ค.ศ.1978 ลูอิส บราวน์ เป็นเด็กหญิงคนแรกที่เกิดขึ้นมาจากการปฏิสนธินอกร่างกาย (In vitro fertilization หรือ IVF) จวบจนปัจจุบัน มีการประมาณการกันว่ามีเด็กที่เกิดขึ้นจากการผสมเทียมด้วยวิธีการต่างๆ เป็นจำนวนกว่า 40,000 คน คู่สมรสที่มีบุตรยากมักจะได้รับการช่วยเหลือด้วยวิธีการที่แตกต่างกันไป เช่น หากฝ่ายหญิงมีความผิดปกติในท่อนำไข่ (fallopian tube) แพทย์จะใช้วิธีการปฏิสนธินอกร่างกาย (IVF) ส่วนผู้หญิงที่ไม่สามารถตั้งครรภ์ด้วยตนเองได้เนื่องจากความผิดปกติของมดลูก ก็อาจเลือกใช้วิธีให้ผู้อื่นตั้งครรภ์แทน (surrogacy) แต่หากความผิดปกติเกิดขึ้นจากการที่ฝ่ายชายอยู่ในภาวะอสุจิน้อยกว่าปกติ แพทย์อาจใช้วิธีการฉีดสเปิร์มเดี่ยวเข้าไปในไข่ (intracytoplasmic sperm injection) อย่างไรก็ตาม แม้ว่าเทคโนโลยีนี้จะมีความก้าวหน้ามากก็ตาม แต่ก็ไม่สามารถช่วยให้การตั้งครรภ์ประสบความสำเร็จ ในกรณีที่ฝ่ายหญิงอยู่ในภาวะปราศจากไข่ หรือฝ่ายชายอยู่ในภาวะเป็นหมันอย่างสมบูรณ์ ในกรณีเช่นนี้จะต้องการขอรับบริจาคไข่หรือเชื้ออสุจิแล้วแต่กรณี ซึ่งหากต่อมามีการปฏิสนธิเกิดขึ้น ก็จะทำให้ทารกที่เกิดมานั้นไม่มีความสัมพันธ์ทางพันธุกรรมกับฝ่ายพ่อหรือฝ่ายแม่ที่มีความผิดปกติดังกล่าว

ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้เอง จึงเป็นที่มาของความพยายามในการโคลนมนุษย์อย่างจริงจัง แต่ด้วยความต้องการของมนุษย์ที่เป็นไปอย่างไม่มีขอบเขตจำกัด ความต้องการในการโคลนมนุษย์จึงได้ขยายขอบเขตมากยิ่งขึ้น ซึ่งอาจกล่าวโดยสรุปได้ดังนี้

- การโคลนมนุษย์เนื่องจากคู่สมรสอยู่ในภาวะมีบุตรยาก การโคลนเช่นนี้จะนำไปเพื่อช่วยเหลือคู่สมรสที่ไม่สามารถมีบุตรได้ด้วยวิธีการตามธรรมชาติ ตัวอย่างเช่น หากสามีไม่สามารถมีบุตรได้เนื่องจากอยู่ในภาวะเป็นหมันถาวร ก็จะมีการนำเอาเซลล์ร่างกายของชายคนดังกล่าวมาสกัดเอานิวเคลียสออก แล้วนำไปใส่แทนนิวเคลียสของฝ่ายหญิง เมื่อเกิดการปฏิสนธิก็จะนำไข่ฟองดังกล่าวกลับเข้าไปฝังตัวในมดลูกของหญิงคนนั้นต่อไป หรือหากหญิงคนนั้นไม่สามารถตั้งครรภ์ด้วยตนเองได้ ก็อาจนำไข่ฟองดังกล่าวไปฝากไว้ในครรภ์ของหญิงอีกคนหนึ่ง ด้วยวิธีการนี้จะทำให้เด็กที่เกิดมามีลักษณะทางพันธุกรรมเหมือนกับพ่อของเด็กนั้นทุกประการ และจะได้รับ mitochondrial DNA มาจากฝ่ายแม่ ซึ่งจะทำให้ขจัดปัญหาว่าเด็กที่เกิดมาจะไม่มีความสัมพันธ์กับพ่อหรือแม่ของเด็กคนนั้นได้ อันจะแตกต่างไปจากการรับบุตรบุญธรรมหรือการขอรับบริจาคเชื้ออสุจิจากบุคคลอื่น
- การโคลนเนื่องจากความต้องการในการทดแทนบุคคลอันเป็นที่รัก การโคลนในกรณีนี้อาจเกิดขึ้นได้ในหลายกรณี เช่น คู่สมรสคู่หนึ่งได้สูญเสียบุตรไปเนื่องจากสาเหตุใดก็ตาม คู่สมรสคู่นั้นจึงต้องการที่จะได้บุตรคนใหม่ซึ่งมีลักษณะทางพันธุกรรมเหมือนกับบุตรคนเดิมทุกประการ ดังนั้นหากมีการเก็บตัวอย่างเนื้อเยื่อของบุตรที่เสียชีวิตไป ก็จะมีการนำเอามาใช้ในการโคลนต่อไป การโคลนลักษณะนี้อาจเกิดขึ้นในกรณีอื่นอีกก็ได้ เช่น การโคลนสามีหรือภรรยาที่เสียชีวิตไปแล้วไม่ว่าจะมีวัตถุประสงค์ที่จะสมรสกับมนุษย์ที่ถูกโคลนขึ้นมาใหม่หรือไม่ก็ตาม หรืออาจเป็นการโคลนบิดาหรือมารดาหรือญาติสนิทที่เสียชีวิตไปแล้วก็ได้

- การโคลนเนื่องจากความต้องการมีบุตรของกลุ่มรักร่วมเพศ การโคลนในลักษณะนี้มีสาเหตุจากการที่กลุ่มรักร่วมเพศไม่สามารถมีบุตรได้ตามปกติ ตัวอย่างเช่น พวกเลสเบี้ยนจะใช้นิวเคลียสจากเซลล์ร่างกายของเลสเบี้ยนคนหนึ่ง มาผสมกับไข่ของเลสเบี้ยนอีกคนหนึ่ง เป็นต้น แต่สำหรับกลุ่มเกย์นั้น การโคลนอาจจะไม่ใช่วิธีการที่ดีที่สุดเพราะยังจะต้องขอรับบริจาคไข่จากบุคคลภายนอกเพื่อให้การโคลนสำเร็จไปได้
- การโคลนเพื่อนำอวัยวะหรือเซลล์มาใช้ในการปลูกถ่าย การโคลนเช่นนี้จะนำไปเพื่อนำอวัยวะของมนุษย์ที่ถูกโคลนมาใช้ในอนาคต ไม่ว่าจะมีความต้องการอวัยวะในขณะที่มีการโคลนหรือไม่ก็ตาม เช่น คู่สมรสคู่หนึ่งมีบุตรที่ป่วยต้องได้รับการปลูกถ่ายไขกระดูก (bone marrow) มีฉะนั้นเด็กคนนี้จะถึงแก่ความตายในไม่ช้า คู่สมรสคู่นี้จึงตัดสินใจที่จะนำเซลล์ร่างกายของบุตรคนดังกล่าวมาใช้ในการโคลน เมื่อเด็กที่เกิดมาจากการโคลนเติบโตขึ้น ก็จะนำไขกระดูกมาใช้ในการปลูกถ่ายได้ หรือมีฉะนั้นการโคลนอาจเกิดขึ้นแม้จะนั้นจะยังไม่มีความต้องการอวัยวะก็ตาม เช่น เศรษฐีคนหนึ่งอาจต้องการโคลนร่างกายของตนเองไว้ เพื่อในอนาคตข้างหน้า หากตนเจ็บป่วยต้องได้รับการปลูกถ่ายอวัยวะ ก็จะสามารถนำอวัยวะจากมนุษย์ที่ถูกโคลนมาใช้ในการปลูกถ่ายได้ในทันที
- การโคลนเพื่อหลีกเลี่ยงความผิดปกติทางพันธุกรรม ในกรณีนี้มักจะเกิดกับกลุ่มบุคคลหนึ่งที่มีความผิดปกติทางพันธุกรรม และต้องการที่จะหลีกเลี่ยงไม่ให้บุตรของตนมีความผิดปกติทางพันธุกรรมอีกต่อไป เช่น คู่สมรสคู่หนึ่งเป็นพาหะของความผิดปกติทางพันธุกรรมชนิด

เดียวกัน โอกาสที่คู่สมรสนี้จะมีบุตรที่เกิดความผิดปกติจะมีโอกาสเท่ากับหนึ่งในสี่ ปรากฏว่าคู่สมรสคู่นี้มีบุตร 2 คน คนหนึ่งมีความผิดปกติ แต่อีกคนหนึ่งไม่มีความผิดปกติ หากคู่สมรสคู่นี้ต้องการมีบุตรอีกคนหนึ่ง แต่ไม่ต้องการที่จะมีความเสี่ยงที่บุตรคนที่สามจะมีความผิดปกติ ก็อาจจะเลือกวิธีการโคลนบุตรที่ไม่มีความผิดปกติก็ได้ ในบางกรณี ครอบครัวหนึ่งมีความผิดปกติทางพันธุกรรมโดยไม่ทราบสาเหตุทั้งครอบครัว ยกเว้นสมาชิกในครอบครัวคนหนึ่ง ครอบครัวนี้ก็อาจจะเลือกโคลนบุคคลนั้นเพื่อมิให้มีความผิดปกติทางพันธุกรรมกับตระกูลนั้นอีกต่อไปก็ได้

- การโคลนเพื่อการสืบพันธุ์ที่มีวัตถุประสงค์อื่นแฝง การโคลนประเภทนี้แม้จะเป็นไปเพื่อต้องการให้ได้มนุษย์ขึ้นมากก็ตาม แต่ก็จะมีวัตถุประสงค์อื่นแฝงอยู่ ไม่ว่าจะเป็นการแสดงให้เห็นถึงอำนาจบารมีของผู้โคลน เพื่อใช้เป็นกำลังทหาร หรือเพื่อการศึกษาวิจัย ยกตัวอย่างเช่น ชัดดีม ชุตเชนอาจต้องการที่โคลนตัวของเขาเองขึ้นมาเพื่อปกครองประเทศอิรักต่อไป หรืออาจโคลน อาร์โนลด์ ชาวสเนกเกอร์ เพื่อเป็นทหารในการต่อสู้กับอเมริกา เศรษฐีอาหรับคนหนึ่งอาจต้องการโคลน ซินดี้ ครอฟฟอร์ด เพื่อต้องการนำมาเป็นภรรยาในอนาคต เป็นต้น

รูปแบบของการโคลนที่กล่าวมาข้างต้นนั้น อาจเป็นเพียงสิ่งที่เพื่อฝันกันอยู่ในปัจจุบัน แต่อาจจะประสบความสำเร็จขึ้นจริงในอนาคตอันใกล้ก็ได้ สังคมส่วนหนึ่งได้ตระหนักถึงอันตรายที่อาจจะเกิดขึ้นจากเทคโนโลยีและการนำเทคโนโลยีนี้ไปใช้ประโยชน์ จึงได้พยายามคัดค้าน โดยเห็นว่าการโคลนจะก่อให้เกิดผลกระทบทั้งทางร่างกายและจิตใจแก่มนุษย์ที่เกิดจากการโคลน สภาพ

ของครอบครัวอาจเปลี่ยนวิถีชีวิตไปจากเดิม เพราะสถาบันครอบครัวจะถูกทำลายลงจากความสับสนของสถานะของมนุษย์ที่ถูกโคลนดังกล่าว และหากไม่มีการควบคุมอย่างเข้มงวด มนุษย์จะถูกใช้อย่างเป็นแค่เพียงวัตถุเท่านั้น ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อสังคมในอนาคต ในส่วนต่อไปจะกล่าวถึงผลกระทบทางจริยธรรมที่เกิดขึ้นโดยจะเน้นไปที่การโคลนมนุษย์เพื่อการสืบพันธุ์เท่านั้น เนื่องจากเป็นปัญหาที่ยังมีข้อโต้เถียงและอยู่ในความสนใจของผู้คนจำนวนมาก

3. ผลกระทบทางจริยธรรม

การโคลนมนุษย์ได้ก่อให้เกิดปัญหาทางจริยธรรมตามมา เริ่มตั้งแต่ปัญหาว่ามนุษย์สามารถที่จะถูกโคลนได้หรือไม่ การโคลนมนุษย์เป็นการกระทำที่สมควรหรือไม่ เหตุใดจะต้องมีการโคลนมนุษย์ การโคลนจะเป็นไปโดยมีข้อจำกัดหรือไม่อย่างไร สิทธิและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ของมนุษย์ที่ถูกโคลนจะเป็นเช่นใด สังคมโดยรวมจะได้รับผลกระทบจากการโคลนมนุษย์หรือไม่อย่างไร

ในปัญหาเหล่านี้ หลายฝ่ายได้แสดงความเห็นและวิพากษ์วิจารณ์การโคลนมนุษย์อย่างกว้างขวาง ฝ่ายหนึ่งเห็นว่าการโคลนมนุษย์เป็นสิ่งที่ขัดต่อศีลธรรม เพราะมีการใช้มนุษย์เป็นเครื่องทดลอง มนุษย์ที่ถูกโคลนจะขาดอัตลักษณ์ทางพันธุกรรม (genetic identity) เพราะมนุษย์ที่ถูกโคลนขึ้นจะมีลักษณะทางพันธุกรรมเหมือนกับต้นแบบทุกประการ และมนุษย์เช่นนี้จะถูกปฏิบัติเหมือนกับเป็นแค่เพียงวัตถุเท่านั้น ฝ่ายนี้จึงมีความเห็นว่าไม่ควรจะอนุญาตให้มีการโคลนมนุษย์ในทุกกรณี

อย่างไรก็ดี มีผู้เห็นว่าการโคลนมนุษย์เป็นสิทธิมนุษยชนอย่างหนึ่ง สิทธิเช่นว่านี้ก็คือสิทธิในเสรีภาพของการเจริญพันธุ์ (Right to reproductive freedom) สังคมควรจะให้ความเคารพต่อสิทธิเช่นว่านี้ และไม่ควรที่จะเข้า

ไปแทรกแซง

ฝ่ายที่สามมีความเห็นว่า การโคลนมนุษย์ไม่ควรเป็นสิ่งที่ต้องห้ามในทุกกรณี แต่กฎหมายควรที่จะเข้ามามีบทบาทในการควบคุมการโคลนมนุษย์อย่างเข้มงวด โดยอนุญาตให้มีการโคลนมนุษย์ได้ในบางกรณี กรณีที่ฝ่ายนี้มีความเห็นว่าควรอนุญาตให้มีการโคลน ได้แก่ กรณีที่คู่สมรสที่ไม่สามารถมีบุตรได้ โดยการโคลนนั่นต้องไม่มีวัตถุประสงค์ที่ฝ่าฝืนต่อศีลธรรมอันดีด้วย ในส่วนนี้จะแยกพิจารณาข้อโต้แย้งดังกล่าวออกเป็น 3 ระดับ คือ ผลกระทบในระดับบุคคล ในระดับครอบครัว และในระดับสังคม

3.1 ผลกระทบในระดับบุคคล

ฝ่ายที่มีความเห็นคัดค้านการโคลนมนุษย์มีความเห็นว่า การโคลนมนุษย์จำเป็นที่จะต้องมีการทดลองในตัวอ่อนเป็นจำนวนมาก และจะส่งผลกระทบต่อบุคคลที่ถูกโคลนเนื่องจากการโคลนนั่นจะเป็นอันตรายต่อร่างกาย (physical harm) และอันตรายแก่จิตใจ (psychological harm) ต่อบุคคลที่ถูกโคลนนั่น ในกรณีเกี่ยวกับอันตรายต่อร่างกายของบุคคลนั้น ฝ่ายนี้ได้ยกตัวอย่างของการโคลนแกะดอลลี่ที่มีความเสี่ยงสูงมาก กล่าวคือ ในจำนวนไข่ 277 ฟองที่ถูกโคลนนั่น มีไข่เพียง 29 ฟองที่เจริญเติบโตเป็นตัวอ่อน และมีเพียงดอลลี่เท่านั้นที่เจริญเติบโตต่อมาได้ ส่วนที่เหลือปรากฏว่ามีความผิดปกติเกิดขึ้น ดังนั้นหากนำกรรมวิธีการโคลนนี้มาใช้กับมนุษย์ ก็จะทำให้มีการทำลายตัวอ่อนเป็นจำนวนมาก และไม่อาจคาดเดาได้ว่า มนุษย์ที่เกิดจากกรรมวิธีการโคลนนี้นี้จะมีความผิดปกติทางพันธุกรรมเกิดขึ้นมากน้อยเพียงใด เพราะเซลล์ร่างกายที่ถูกนำมาใช้ในการโคลนนั่นอาจมีดีเอ็นเอที่แตกหักหรือเสื่อมไปตามสภาพได้ หากพิจารณากรณีของดอลลี่ จะเห็นว่าการนำเซลล์ร่างกายของแกะ

อายุ 6 ปี มาใช้ในการโคลน ขณะที่อายุของแกะทั่วไปจะมีประมาณ 11 ปี ซึ่งต่อมาปรากฏส่วนปลายของโครโมโซม (telomere) ของดอลลี่หดตัวลงสั้นกว่าปกติ¹³ สิ่งนี้อาจแสดงว่าอายุขัยเฉลี่ย (life span) ของดอลลี่อาจสั้นกว่าแกะปกติก็ได้ ดังนั้น หากนำกรรมวิธีนี้มาใช้กับมนุษย์ก็จะทำให้อายุขัยเฉลี่ยของมนุษย์ที่ถูกโคลนสั้นลงด้วยเช่นกัน

ในทางกลับกัน ฝ่ายที่สนับสนุนการโคลนเห็นว่าการที่เทคโนโลยีนี้ยังไม่มีความสมบูรณ์เพียงพอไม่ใช่เหตุผลที่สมควรนำมาห้ามการโคลนมนุษย์ โดยอ้างว่า จากประสบการณ์ของแกะดอลลี่ซึ่งให้กำเนิดลูกแกะชื่อ “บอนนี่”¹⁴ ในปี ค.ศ.1998 ได้แสดงให้เห็นว่า แกะดอลลี่มีพัฒนาการที่เป็นปกติ นวัตกรรมทางวิทยาศาสตร์นั้นจำเป็นจะต้องมีความเสี่ยงเสมอ ไม่ว่าจะเป็นการบำบัดรักษาโรค หรือแม้กระทั่งเทคโนโลยีการปฏิสนธิอกร่างกายที่เป็นที่ยอมรับกันอยู่ในปัจจุบัน ก็มีความเสี่ยงและมีการทดลองในตัวอ่อนเช่นเดียวกัน ดังนั้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องทำการศึกษาค้นคว้าต่อไปเพื่อให้กรรมวิธีการโคลนเกิดประสิทธิภาพสูงสุด

อย่างไรก็ดี ฝ่ายที่คัดค้านได้โต้แย้งว่า ความเสี่ยงที่เกิดขึ้นในการบำบัดรักษาโรคนั้นแตกต่างไปจากความเสี่ยงที่เกิดขึ้นจากการโคลนมนุษย์ เพราะความเสี่ยงในการบำบัดรักษาโรคเป็นการกระทำที่เป็นไปเพื่อช่วยชีวิตของผู้ป่วย ผลที่เกิดขึ้นจึงเป็นประโยชน์ที่ผู้ป่วยจะได้รับ แลกเปลี่ยนกับอันตรายที่อาจเกิดขึ้น แต่ความเสี่ยงจากการโคลนนั้นเป็นอันตรายที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ที่ถูกโคลน

¹³ Green, R., Clone, *Scientific American*, September 1999.

¹⁴ Ibid.

โดยไม่ปรากฏว่ามีประโยชน์กับบุคคลนั้นแม้แต่หน่อย

จะเห็นได้ว่า ฐานความคิดของทั้งสองฝ่ายมีความขัดแย้งกันเป็นอย่างมาก ทั้งนี้ก็เนื่องจากทั้งสองฝ่ายมีความเชื่อและความเข้าใจเกี่ยวกับการเริ่มต้นของชีวิตที่แตกต่างกัน ฝ่ายหนึ่งมีความเห็นว่าชีวิตของมนุษย์เริ่มต้นตั้งแต่เมื่อมีการปฏิสนธิ ดังนั้น เมื่อมีการทดลองและทำลายตัวอ่อนจึงเป็นการกระทำความผิดทั้งต่อกฎหมายและศีลธรรม แต่อีกฝ่ายเห็นว่าชีวิตของมนุษย์เริ่มต้นเมื่อคลอดออกมาเป็นทารกเท่านั้น การทำลายตัวอ่อนจึงไม่มีความผิดแต่อย่างใด แนวความคิดทั้งสองนี้เป็นสิ่งที่มีความขัดแย้งกันมาเป็นเวลานานแล้ว และไม่ใช่เรื่องง่ายนักที่จะหาข้อสรุปเป็นที่ยุติ

สำหรับข้อโต้แย้งที่ว่า การโคลนจะก่อให้เกิดผลกระทบทางด้านจิตใจต่อบุคคลที่ถูกโคลนนั้น ฝ่ายที่คัดค้านการโคลนเห็นว่า การโคลนจะทำให้บุคคลที่ถูกโคลนมีลักษณะทางพันธุกรรมเหมือนกับต้นแบบทุกประการ ซึ่งจะทำให้บุคคลนั้นขาดอัตลักษณ์ และจะถูกคาดหวังจากผู้ที่โคลนบุคคลนั้นขึ้นว่าบุคคลที่ถูกโคลนนี้จะมีรูปร่างหน้าตา สติปัญญา ความสามารถ และอุปนิสัย เหมือนกับต้นแบบทุกประการ ทั้งที่ตามความเป็นจริงแล้ว มนุษย์ที่ถูกโคลนขึ้นจะมีความแตกต่างทางกายภาพกับต้นแบบบ้างไม่มากนักน้อย สภาพแวดล้อมและความเป็นอยู่จะทำให้บุคคลที่ถูกโคลนมีความแตกต่างกับต้นแบบทางความคิด อุปนิสัยและสภาพจิตใจ จึงเป็นไปได้ที่มนุษย์ที่ถูกโคลนจะเป็นไปดังที่ถูกคาดหวัง นอกจากนี้ หากการโคลนเกิดขึ้นจากวัตถุประสงค์อื่น ก็จะเป็นการกระทบต่อศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ของบุคคลที่ถูกโคลน เช่น หากเป็นการโคลนเพื่อต้องการที่จะได้อวัยวะของบุคคลที่ถูกโคลนเพื่อใช้ในการปลูกถ่าย หรือเพื่อเป็นตัวแทนของบุคคลอีกคนหนึ่ง มนุษย์ที่ถูกโคลนนี้ก็จะถูกปฏิบัติในลักษณะเช่นเดียวกับเป็นวัตถุ (object) เท่านั้น

ข้อคิดเห็นดังกล่าวได้ถูกคัดค้านจากฝ่ายที่สนับสนุนการโคลนมนุษย์ โดยฝ่ายนี้เห็นว่า สิทธิในอัตลักษณ์ทางพันธุกรรม (Right to genetic identity) เป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่จริง¹⁵ ธรรมชาติได้สร้างมนุษย์ที่มีลักษณะทางพันธุกรรมเหมือนกันเป็นจำนวนมาก อัตราส่วนที่มนุษย์ที่เกิดมาจะเป็นแฝดแท้ (identical twins) มีอยู่ถึง 1 ใน 67¹⁶ แฝดแท้เหล่านี้มีลักษณะทางพันธุกรรมที่เหมือนกันมากกว่ามนุษย์ที่ถูกโคลนกับต้นแบบเสียอีก การโคลนมนุษย์แตกต่างจากความเป็นแฝดแท้เพียงแต่ว่าแฝดแท้จะมีอายุที่เท่ากัน ส่วนมนุษย์ที่ถูกโคลนจะมีอายุต่างกับต้นแบบเท่านั้น มนุษย์ที่ถูกโคลนนั้นจะมีสิทธิและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์เช่นเดียวกับมนุษย์ทั่วไป¹⁷ การนำมนุษย์ที่ถูกโคลนไปใช้ในการทดลองหรือนำไปเป็นทาสก็มีใช้ว่าจะไม่เป็นความผิด

ผู้เขียนเห็นว่าข้อโต้แย้งดังกล่าวนี้มีข้อบกพร่องบางประการ การกำเนิดของแฝดแท้ไม่สามารถนำมาเปรียบเทียบกับกรณีการโคลนมนุษย์ได้ เนื่องจากการกำเนิดของแฝดแท้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แฝดแต่ละคนไม่ได้เป็นแหล่งที่มา (source) ของอีกฝ่ายหนึ่ง และแฝดแต่ละคนก็จะผ่านกระบวนการเรียนรู้ของตนเองโดยปราศจากต้นแบบ จึงมีอิสระที่จะดำเนินชีวิตของตนเองได้อย่างเสรี แต่การโคลนมนุษย์นั้นจะมีมนุษย์ต้นแบบที่จะถูกถอด

¹⁵ Macklin, R. Human Cloning? Don't just say no, Culture & Ideas, available at <http://usnews.com/usnews/issue/970310/10futu.htm>

¹⁶ Vere, S., The Case for Cloning Humans, in T. Easton (ed.), *Taking Side: Science, Technology, and Society*, 4th ed., McGraw-Hill, 2000.

¹⁷ Robertson, J. Human Cloning and the Challenge of Regulation, *The New England Journal of Medicine*, 9 July 1998, Vol.339, No.2.

สำเนาพันธกรรมออกมา มนุษย์ที่ถูกโคลนจึงต้องถูกคาดหวังว่าจะเป็นอย่างเดียวกับต้นแบบ ไม่ว่าในด้านสติปัญญา หรือความสามารถพิเศษ นอกจากนั้น ถึงแม้ว่าสังคมจะให้ความคุ้มครองมนุษย์ที่ถูกโคลนเช่นเดียวกับมนุษย์ทั่วไปก็ตาม แต่ก็ไมอาจคุ้มครองสภาพจิตใจของผู้ที่ถูกโคลนได้ เช่น หากการโคลนเป็นไปเพื่อวัตถุประสงค์ในการปลูกถ่ายอวัยวะ แม้กฎหมายจะให้ความคุ้มครองว่าการบริจาคอวัยวะต้องเป็นไปด้วยความยินยอม ผู้ที่ถูกโคลนขึ้นมาด้วยวัตถุประสงค์ดังกล่าวก็ต้องตกอยู่ในสภาพจำยอมให้ต้องบริจาคอวัยวะ ความยินยอมในลักษณะเช่นนี้จึงไม่อาจเป็นความยินยอมที่แท้จริงได้แม้แต่แต่น้อย

3.2 ผลกระทบในระดับครอบครัว

นอกจากผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นกับตัวบุคคลที่ถูกโคลนแล้ว ยังมีประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากการโคลนมนุษย์เกี่ยวกับสภาพของครอบครัวของบุคคลนั้นด้วย เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าสิทธิในการก่อตั้งครอบครัวเป็นสิทธิที่ติดตัวมาตั้งแต่กำเนิด ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ข้อ 16 (1) ได้กล่าวไว้โดยชัดแจ้งว่า “ชายและหญิงเมื่อเจริญถึงวัยบรรพบุรุษแล้วย่อมมีสิทธิที่จะสมรสและสร้างครอบครัวโดยปราศจากการจำกัดใดๆ เนื่องจากเชื้อชาติ สัญชาติ หรือศาสนา บุคคลย่อมมีสิทธิเท่าเทียมกันในการสมรส ในระหว่างการสมรส และในการขาดจากการสมรส” ฝ่ายที่สนับสนุนการโคลนจึงเห็นว่า เสรีภาพในการเจริญพันธุ์เป็นสิทธิของปัจเจกชนซึ่งรัฐไม่อาจเข้ามาแทรกแซงได้ แต่ฝ่ายที่คัดค้านกลับเห็นว่า เสรีภาพในการเจริญพันธุ์ดังกล่าวนั้นหาได้เป็นไปโดยปราศจากขอบเขตไม่ สังคมอาจเข้ามาจำกัดเสรีภาพเช่นนั้นได้ในบางกรณี เช่น การร่วมประเวณีระหว่างหญิงชายที่มีบิดามารดาเดียวกัน (incest) การร่วมเพศระหว่างคนกับสัตว์ (bestiality) หรือการมีสัมพันธ์ทางเพศกับผู้เยาว์

เป็นต้น¹⁸ ดังนั้นอันตรายที่อาจเกิดขึ้นกับมนุษย์ที่ถูกโคลน รวมทั้งเหตุผลอื่นๆ ประกอบ จึงอาจนับได้ว่าสังคมมีความชอบธรรมที่จะห้ามมิให้มีการโคลนมนุษย์ได้

นอกจากนี้ การโคลนมนุษย์ยังจะสร้างความสับสนให้เกิดขึ้นในครอบครัวนั้นด้วย สภาพของครอบครัวอาจเปลี่ยนแปลงไปเนื่องจากการโคลน เช่น ในกรณีที่มีการโคลนสามีโดยการนำนิวเคลียสของผู้ชายคนนี้ ไปแทนที่นิวเคลียสของไข่ผู้หญิงซึ่งเป็นภรรยา เมื่อมีการกำเนิดของทารกที่ถูกโคลนขึ้นมา จะถือว่าทารกคนนี้เป็นบุตรของผู้ชายคนดังกล่าวหรือเป็นน้องชายฝาแฝดต่างวัยกันเท่านั้น และหากมีการรับตั้งครรรภ์เกิดขึ้น ใครจะถือเป็นแม่ของทารกคนนี้ เพราะเหตุใด กรณีของปัญหาอาจซับซ้อนยิ่งขึ้นถ้าเป็นการโคลนผู้หญิง เช่น เลสเบียนฝ่ายหนึ่งได้นำเอานิวเคลียสจากเซลล์ร่างกายของตนเข้าไปผสมกับไข่ของอีกฝ่ายหนึ่ง และให้ฝ่ายหลังนี้ตั้งครรรภ์ ในกรณีเช่นนี้ใครจะเป็นบิดาของทารกที่เกิดมา และหากข้อเท็จจริงเปลี่ยนไปว่ามีการนำไข่ที่ผสมแล้วกลับเข้าไปฝังในมดลูกของฝ่ายแรก ผลของความเป็นบิดามารดาจะเปลี่ยนไปหรือไม่ สิทธิในการโคลนนี้จะมีไปถึงพวกเกย์ด้วยหรือไม่ ทารกที่เกิดมาจะมีสภาพเช่นใดหากอยู่ในสภาพที่มีบิดาสองคนโดยไม่มีมารดา หรือมีมารดาสองคนโดยไม่มีบิดา และหากพิจารณากรณีของแกะดอลลี จะเห็นว่าได้มีการนำเอาเซลล์เต้านมจากแม่แกะตัวหนึ่งมาเก็บรักษาไว้ ซึ่งในขณะที่มีการโคลนนั้น ปรากฏว่าแม่แกะตัวนี้ไม่

¹⁸ Deech, R. Cloning and Public Policy, in Justin B. (ed.), *The Genetic Revolution and Human Rights*, Oxford University Press, New York, 1999, p.97.

มีชีวิตอยู่แล้ว ดังนั้น หากมีการโคลนมนุษย์ในลักษณะเช่นเดียวกัน กรณีจะเป็นเช่นใดเมื่อปรากฏว่าขณะที่ทารกนั้นเกิดมา บิดาหรือมารดาของทารกนั้นได้เสียชีวิตไปแล้ว ยิ่งกว่านั้น หากเป็นการนำเซลล์มาจากซากศพของมนุษย์ ทารกที่เกิดมาจะถือว่าเกิดมาจากซากศพด้วยหรือไม่

3.3 ผลกระทบในระดับสังคม

การโคลนมนุษย์จะก่อให้เกิดผลกระทบทางสังคมสองประการใหญ่ๆ ด้วยกัน คือ ปัญหาการซื้อขายเซลล์ของมนุษย์ และความหลากหลายทางพันธุกรรมของมนุษย์ (human genetic variation) ในปัญหาประการแรก ฝ่ายที่คัดค้านการโคลนเห็นว่า หากอนุญาตให้มีการโคลนมนุษย์ขึ้นก็จะก่อให้เกิดการซื้อขายเนื้อเยื่อ เซลล์หรือดีเอ็นเอในตลาดมืดเพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้ จะมีการลักลอบเอาสิ่งเหล่านี้มาจากบุคคลที่มีชื่อเสียงด้วยวิธีการต่างๆ โดยปราศจากความยินยอมของบุคคลนั้น

แต่ฝ่ายที่สนับสนุนการโคลนกลับเห็นว่า กฎหมายสามารถเข้ามามีบทบาทในการควบคุมให้มีการลักลอบนำเอาเซลล์ต้นแบบมาจากบุคคลโดยไม่ได้รับความยินยอมได้ และในอดีตที่ผ่านมา ก็มีการจัดตั้งธนาคารเนื้อเยื่อหรือธนาคารพันธุกรรมเพื่อเป็นที่เก็บรวบรวมเซลล์สืบพันธุ์ (เช่น เซออสุมหรือไข่) ที่ได้รับการบริจาค แต่ก็ไม่ปรากฏว่ามีการนำเซลล์เหล่านี้ไปใช้อย่างกว้างขวางนัก เพราะมนุษย์ยังคงมีความต้องการที่จะมีบุตรที่ได้รับการถ่ายทอดลักษณะทางพันธุกรรม มาจากทั้งฝ่ายพ่อและฝ่ายแม่

ข้อโต้แย้งนี้เน้นว่ามีเหตุผลพอสมควร แต่พึงระลึกว่า เซออสุมที่ถูกเก็บไว้ในธนาคารเนื้อเยื่อนั้น เป็นเซออสุมที่ปกปิดชื่อผู้บริจาคไว้เป็นความลับ คู่สมรสไม่สามารถเลือกได้ว่าต้องการนำเซออสุมมาจากบุคคลใดบุคคลหนึ่ง และการ

นำเชื้อสฤจิมานั้น ก็เป็นเพียงการนำมาผสมกับไข่ให้เกิดการปฏิสนธินอกร่าง
กายเท่านั้น ทารกที่กำลังเกิดมาจึงได้รับยีนจากทั้งเชื้อสฤจและไข่ แต่การโคลน
ด้วยวิธีการถ่ายโอนนิวเคลียสนั้นเป็นการลอกแบบพันธุกรรมของเซลล์ต้นแบบ
ทั้งหมด ความต้องการของมนุษย์ทั้งสองกรณีจึงอาจมีความแตกต่างกันได้

สำหรับปัญหาประการที่สองเกี่ยวกับความหลากหลายทางพันธุกรรม
นั้น ฝ่ายที่คัดค้านการโคลนเห็นว่า ความหลากหลายทางพันธุกรรมของมนุษย์
เป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อมนุษยชาติที่ทำให้มนุษย์สามารถดำรงอยู่ได้จวบจนถึง
ปัจจุบัน การโคลนจะเป็นการบั่นทอนความหลากหลายทางพันธุกรรมของ
มนุษย์ เพราะจะมีความพยายามในการโคลนมนุษย์ที่เชื่อกันว่ามีลักษณะทาง
พันธุกรรมที่ดีกว่าบุคคลอื่นเท่านั้น และหากมีการโคลนบุคคลที่มีบุตรยากก็จะ
ทำให้ต้องมีการโคลนต่อไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด เพราะความมีบุตรยากนั้นเป็น
ลักษณะทางพันธุกรรมอย่างหนึ่งเช่นกัน และในท้ายที่สุดหากมีโรคระบาดเกิด
ขึ้นก็จะทำให้เผ่าพันธุ์ของมนุษย์สูญสิ้นไปทั้งหมด แต่ฝ่ายที่สนับสนุนการ
โคลนกลับมีความเห็นไปในทางตรงกันข้าม โดยเชื่อว่ามนุษย์ที่มีอยู่บนโลกใน
ปัจจุบันนั้นมีเป็นจำนวนมาก จึงเป็นไปได้ที่การโคลนจะลดความหลากหลาย
ทางพันธุกรรมของมนุษย์ลง แต่การโคลนกลับจะช่วยให้ความหลากหลายทาง
พันธุกรรมมีมากขึ้น พวกเขาได้ยกตัวอย่างความพยายามในการโคลนสัตว์
ดึกดำบรรพ์ เช่น ช้างแมมมอธ โดยกล่าวว่า การโคลนสิ่งมีชีวิตที่หายากจะเป็น
การช่วยให้สิ่งมีชีวิตนั้นมีความหลากหลายทางพันธุกรรมมากยิ่งขึ้น

4. บทบัญญัติของกฎหมายและปัญหาทางกฎหมายเกี่ยวกับการสำเนาพันธุกรรมมนุษย์

หลังจากที่การโคลนสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมชนิดแรกประสบความสำเร็จเมื่อปี ค.ศ. 1996 สังคมทั่วโลกได้ตระหนักถึงปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคตจากการโคลนมนุษย์ ในประเทศที่พัฒนาแล้วโดยส่วนใหญ่จะมีกฎหมายที่ควบคุมการทดลองในตัวอ่อน (embryo) อย่างเข้มงวด นักกฎหมายบางส่วนจึงเห็นว่าสามารถที่จะนำกฎหมายนั้นมาบังคับใช้ในการควบคุม หรือห้ามการโคลนมนุษย์ได้ แต่หากพิจารณาในแง่ของเทคนิคทางกฎหมาย นักกฎหมายบางส่วนกลับเห็นว่า กฎหมายที่ห้ามการทดลองในตัวอ่อน อาจไม่สามารถครอบคลุมกระบวนการในการโคลนมนุษย์ได้ทั้งหมด เพราะการใช้เทคนิคการถ่ายโอนนิวเคลียสนั้นไม่ได้มีการใช้ตัวอ่อนเป็นตัวทดลอง แต่ใช้เพียงเซลล์ร่างกายกับไข่ที่ยังไม่ได้รับการผสม (unfertilized eggs) ตัวอ่อนจึงเป็นเพียงผลผลิตที่ได้รับจากการทดลองนี้เท่านั้น

ในประเทศสหรัฐอเมริกา มีความพยายามหลายครั้งในการเสนอร่างกฎหมายเพื่อห้ามการโคลนมนุษย์¹⁹ เมื่อเดือนมีนาคม ค.ศ. 1997 ประธานาธิบดีบิลล์ คลินตัน ได้ประกาศห้ามมิให้หน่วยงานของรัฐให้การสนับสนุนการวิจัยที่เกี่ยวกับการโคลนมนุษย์ คณะกรรมาธิการที่ปรึกษาด้านชีวจริยธรรมแห่งชาติ (The National Bioethics Advisory Commission) ซึ่งเป็นหน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการให้คำปรึกษาด้านจริยธรรม ที่เกี่ยวข้องความเจริญ

¹⁹ Feiler, W., *Birth of Dolly Raises Patent Issues on Clones*, New York Law Journal, March 9, 1998.

ก้าวหน้าทางเทคโนโลยีชีวภาพได้สรุปความเห็นว่าการโคลนมนุษย์เพื่อการสืบพันธุ์ในปัจจุบันนั้นเป็นสิ่งที่ขัดต่อศีลธรรม และได้เสนอให้มีการห้ามการโคลนมนุษย์ไว้เป็นเวลา 5 ปี

สำหรับกฎหมายในระดับมลรัฐของประเทศสหรัฐอเมริกา มีหลายมลรัฐ เช่น แคลิฟอร์เนีย โรดไอส์แลนด์ และมิชิแกน ที่ห้ามการโคลนมนุษย์ แต่กฎหมายของแคลิฟอร์เนียและโรดไอส์แลนด์ได้ห้ามการโคลนมนุษย์เพื่อการสืบพันธุ์เท่านั้น แต่ไม่ได้ห้ามการโคลนเพื่อการบำบัดรักษา ซึ่งแตกต่างจากกฎหมายของรัฐมิชิแกนที่มีการร่างกฎหมายไว้อย่างกว้างๆ ซึ่งรวมถึงการห้ามการโคลนเพื่อการบำบัดรักษาด้วย²⁰

ในการพิจารณากฎหมายในระดับระหว่างประเทศ หน่วยงานสำคัญที่ได้รับเริ่มพิจารณากฎหมายเกี่ยวกับการโคลนมนุษย์ก็คือ องค์การยูเนสโกซึ่งเป็นหน่วยงานพิเศษของสหประชาชาติที่มีหน้าที่ดูแลด้านการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรม ค.ศ. 1993 องค์การยูเนสโกได้จัดตั้งคณะกรรมการชุดหนึ่งมีชื่อว่า “คณะกรรมการชีวจริยธรรมระหว่างประเทศ” (International Bioethics Committee) เพื่อให้เป็นคณะกรรมการที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการร่างข้อตกลงระหว่างประเทศในการคุ้มครองจีโนมของมนุษย์ ต่อมาคณะกรรมการชุดนี้ได้เสนอร่างปฏิญญาสากลว่าด้วยจีโนมของมนุษย์และสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights หรือ Human Genome Declaration) ต่อที่ประชุมใหญ่ขององค์การยูเนสโก และเมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน 2540 ที่ประชุมใหญ่ขององค์การยูเนสโกก็ได้มีมติเป็นเอกฉันท์

²⁰ Robertson, J., *Two Models of Human Cloning*, p.616.

ยอมรับข้อตกลงฉบับนี้

ตามปฏิญญาสากลฉบับนี้ ข้อ 1: ได้บัญญัติไว้โดยชัดเจนว่า “การปฏิบัติที่ขัดแย้งกับศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ เช่น การโคลนมนุษย์เพื่อการสืบพันธุ์ เป็นสิ่งที่ควรกระทำมิได้” และตามบทบัญญัตินี้ องค์การยูเนสโกได้เรียกร้องประเทศสมาชิกและองค์กรระหว่างประเทศที่เกี่ยวข้อง ให้ร่วมมือกันสร้างมาตรการที่จำเป็นที่จะทำให้บทบัญญัตินี้ประสบความสำเร็จ ข้อตกลงนี้จึงถือเป็นความตกลงระหว่างประเทศฉบับแรก ที่มีบทบัญญัติที่ห้ามการโคลนมนุษย์ไว้อย่างชัดเจน อย่างไรก็ตามก็ยังมีข้อสงสัยเกี่ยวกับข้อตกลงฉบับนี้ห้ามมิให้มีการโคลนมนุษย์เพื่อการสืบพันธุ์เท่านั้น แต่มีได้บัญญัติไว้ว่าการโคลนเพื่อการบำบัดรักษา เป็นการกระทำที่ขัดต่อศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์และเป็นการกระทำที่ต้องห้ามหรือไม่ จึงเป็นการเปิดโอกาสให้ประเทศสมาชิกสามารถที่จะเปิดโอกาสให้มีการโคลนตัวอ่อนเพื่อใช้ในการบำบัดรักษาได้

หากพิจารณากฎหมายระหว่างประเทศในระดับภูมิภาคจะเห็นว่า สภาแห่งยุโรป (Council of Europe) ก็มีกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการทดลองในตัวอ่อนมนุษย์และการโคลนมนุษย์เช่นเดียวกัน โดยอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิมนุษยชนและชีวการแพทย์ (Convention on Human Rights and Biomedicine)²¹ ข้อ 18 ได้บัญญัติไว้ว่า หากในประเทศใดที่มีกฎหมายอนุญาตให้มีการทดลองตัวอ่อนของมนุษย์นอกร่างกาย กฎหมายนั้นก็ต้องมีหลักประกันในการให้ความคุ้มครองตัวอ่อนนั้นอย่างพอเพียงด้วย

²¹ อนุสัญญานี้มีชื่ออย่างเป็นทางการว่า Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine

สำหรับการโคลนมนุษย์นั้น สภาแห่งยุโรปได้มีกฎหมายบัญญัติไว้โดยเฉพาะเรียกว่า “พิธีสารเพิ่มเติมแห่งอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิมนุษยชน และชีวการแพทย์เกี่ยวกับการห้ามการโคลนมนุษย์” ซึ่งได้มีการเปิดให้สมาชิกลงนามเมื่อวันที่ 12 มกราคม 1998 โดยข้อ 1 ของพิธีสารฉบับนี้ได้บัญญัติว่า “การสร้างมนุษย์ที่มีพันธุกรรมเหมือนกับมนุษย์อีกคนหนึ่งไม่ว่าจะยังมีชีวิตอยู่หรือตายไปแล้วก็ตามเป็นสิ่งที่ไม่าจกระทำได้” ผู้ร่างกฎหมายฉบับนี้มีความเห็นว่าการโคลนมนุษย์เป็นการละเมิดต่อศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ เพราะมีการใช้มนุษย์เป็นเครื่องมือในการทดลองเพื่อประโยชน์ของบุคคลอื่น (instrumentalization) และเสนอว่าถึงแม้ว่าในอนาคตข้างหน้าจะมีการขจัดปัญหาที่มีการนำมนุษย์เป็นเครื่องมือทดลองได้ ก็ไม่มีเหตุผลอันชอบธรรมที่จะทำการโคลนมนุษย์เพราะมนุษย์ที่เกิดขึ้นด้วยวิธีการตามธรรมชาติ ย่อมจะมีสิทธิและเสรีภาพในการกำหนดชีวิตของตนเองได้ดีกว่ามนุษย์ที่ถูกโคลนขึ้นมา²²

ในประเทศไทย ไม่ปรากฏว่ามีกฎหมายในการควบคุมหรือห้ามการโคลนมนุษย์ไว้ การโคลนมนุษย์จึงไม่อาจถือได้ว่าเป็นความผิดทางอาญา ดังนั้น แม้ว่าเทคโนโลยีการโคลนในประเทศไทยยังไม่มีความจริงก้าวนำมากนัก แต่ก็อาจมีความพยายามในการเข้ามาโคลนมนุษย์ในประเทศไทยก็ได้ เพราะการกระทำนั้นจะไม่ถือเป็นความผิดกฎหมายในประเทศไทยยังมีความล้าหลังความจริงก้าวนำทางวิทยาศาสตร์อยู่มาก ดังจะเห็นได้จากการที่ประเทศไทยไม่มีกฎหมายเกี่ยวกับการควบคุมการปฏิสนธินอกร่างกาย และการรับตั้งครรภ์

²² Explanatory Report to the Convention on Human Rights and Biomedicine on the Prohibition of Cloning Human Being, available at <http://conventions.coe.int/treaty/en/Reports/Html/168.htm>

หากมีการโคลนมนุษย์ในประเทศไทย ปัญหาที่เกิดขึ้นส่วนหนึ่งก็就会有ความทับซ้อนกับปัญหาที่เกิดจากเทคโนโลยีการเจริญพันธุ์ เช่น ปัญหาความเป็นพ่อแม่ของทารก ความยินยอมของผู้ที่เกี่ยวข้อง สิทธิของทารกที่จะทราบแหล่งกำเนิดของตนเอง ทั้งนี้ยังรวมไปถึงปัญหาสังคมที่ตามมาจากการโคลนมนุษย์ด้วย ดังนั้นหากสังคมไทยโดยรวมได้รับรู้ มีความเข้าใจ และแยกแยะปัญหาเหล่านี้ได้อย่างถูกต้อง ก็จะทำให้สามารถวิเคราะห์แก่นแท้ของปัญหาได้อย่างถ่องแท้ และจะนำมาซึ่งการแก้ไขปัญหารอบคอบและยั่งยืนต่อไป

5. ปัญหาเกี่ยวกับการคุ้มครองสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญา

กฎหมายสิทธิบัตรของประเทศต่างๆ ในปัจจุบันได้ห้ามมิให้มีการขอรับสิทธิบัตรในสัตว์และสารสกัดจากสัตว์ เช่น ข้อ 9 (1) ของ พ.ร.บ. สิทธิบัตร พ.ศ.2522 บัญญัติห้ามขอรับสิทธิบัตรสำหรับการประดิษฐ์ที่เป็นสัตว์และสารสกัดจากสัตว์ ซึ่งคำว่าสัตว์น่าจะมีความหมายรวมถึงสัตว์ทุกประเภท ทั้งที่เป็นสัตว์ที่เกิดขึ้นจากปรับปรุงพันธุ์ด้วยกรรมวิธีทางธรรมชาติ เช่น การปรับปรุงพันธุ์ด้วยการคัดเลือกสายพันธุ์ (selective breeding) หรือเกิดขึ้นจากการใช้กรรมวิธีทางเทคนิค เช่น กรรมวิธีพันธุ์วิศวกรรม หรือกรรมวิธีโคลนนิ่ง ดังนั้น สัตว์ประติมากรรม (transgenic animals) ดังเช่นหนูที่ได้รับการเปลี่ยนแปลงพันธุกรรม โดยกรรมวิธีถ่ายโอนยีนของมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด (Harvard Onco-mouse) ย่อมไม่อาจขอรับสิทธิบัตรได้ตามกฎหมายไทย นอกจากนี้ ผลิตภัณฑ์ต่างๆ ที่เป็นสารสกัดจากสัตว์ เช่น เซรุ่มป้องกันพิษงูหรือพิษสุนัขบ้า เป็นต้น ก็ถือเป็นสิ่งที่ไม่อาจขอรับสิทธิบัตรได้ตามกฎหมายไทย เช่นเดียวกัน

กรณีน่าจะสงสัยว่า บทบัญญัติในข้อ 9 (1) ที่ห้ามการขอรับสิทธิบัตรนี้จะนำไปใช้กับการขอรับสิทธิบัตรในมนุษย์ หรือสารสกัดที่ได้จากร่างกายของ

มนุษย์หรือไม่ ในเรื่องนี้เห็นได้ชัดว่า พ.ร.บ. สิทธิบัตร พ.ศ.2522 ไม่ได้บัญญัติโดยชัดแจ้งว่า มนุษย์หรือสารสกัดที่ได้จากร่างกายของมนุษย์เป็นสิ่งต้องห้ามในการขอรับสิทธิบัตร กรณีจะแปลความได้หรือไม่ว่า กฎหมายสิทธิบัตรไทยไม่ได้ห้ามมิให้มีการคุ้มครองการประดิษฐ์ดังกล่าว

กฎหมายของประเทศที่พัฒนาแล้วหลายประเทศในปัจจุบัน ได้ผ่อนคลายความเข้มงวดเกี่ยวกับการขอรับสิทธิบัตรในสัตว์ลง เช่น กฎหมายสหรัฐฯ และสหภาพยุโรป ได้คุ้มครองการประดิษฐ์ที่เกี่ยวข้องกับสัตว์ และในกรณีของมนุษย์ แม้ในปัจจุบันยังไม่มีกฎหมายของประเทศใดที่คุ้มครองสิทธิบัตรในมนุษย์โดยตรง (เนื่องจากยังไม่เคยมีการขอรับสิทธิบัตรในมนุษย์) แต่กฎหมายของประเทศที่พัฒนาแล้ว ก็ได้ให้การคุ้มครองการประดิษฐ์ที่ได้มาจากร่างกายของมนุษย์ ดังปรากฏในตัวอย่างต่อไปนี้

- คำขอรับสิทธิบัตรในแกะชื่อ “เทรซี่” (Tracy) ซึ่งเป็นแกะที่เกิดจากการตัดแต่งพันธุกรรม โดยมีการนำเอาหน่วยยีนของมนุษย์ใส่เข้าไปในโครโมโซมของแกะ ซึ่งจะทำให้แกะเทรซี่ผลิตโปรตีนชนิดเดียวกันกับโปรตีนของมนุษย์ ซึ่งด้วยวิธีการเช่นนี้จะสามารถผลิตโปรตีนต่างๆ ของมนุษย์ที่เป็นประโยชน์ในทางการแพทย์ เช่น อินซูลิน (human insulin) พลาสมิโนเจน และแอคติเวเตอร์ (plasminogen activators) เป็นต้น
- คำขอรับสิทธิบัตรที่เกี่ยวข้องกับสารสกัดจากร่างกายของมนุษย์ เรียกว่าคำขอ “Relaxin Application” โดยคำขอดังกล่าวเกี่ยวกับยีนมนุษย์ที่สกัดออกมาเพื่อนำไปใช้ในการผลิตยา รีแลกซิน (Relaxin) นั้นเป็นฮอร์โมนที่ร่างกายของสตรีหลั่งออกมาจากรังไข่เพื่อผ่อนคลายกล้ามเนื้อในระหว่างคลอดบุตร เฉพาะแต่ในช่วงเวลาใกล้คลอดเท่า

นั้นที่ร่างกายของสตรีจึงจะหลังฮอร์โมนชนิดนี้ออกมา ผู้ประดิษฐ์ได้สกัดยีนออกจากเซลล์รังไข่ และนำไปใส่ไว้ในจีโนมของแบคทีเรียชนิดหนึ่ง ซึ่งเมื่อนำไปเพาะเลี้ยงในห้องทดลอง จะทำให้แบคทีเรียที่มีฮอร์โมนรีแลกซินมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ทำให้สามารถผลิตฮอร์โมนดังกล่าวในระดับอุตสาหกรรม เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในอุตสาหกรรมยาได้

การคุ้มครองสิทธิบัตรในมนุษย์ หรือในการประดิษฐ์ที่ได้จากร่างกายของมนุษย์ อาจก่อให้เกิดผลกระทบและปัญหาหลายประการดังนี้

สิทธิบัตรอาจทำให้ผู้ทรงสิทธิมีสิทธิเหนือบุคคลอื่นหรือร่างกายของบุคคลอื่น อันมีลักษณะเดียวกับการเอาคนลงเป็นทาส (slavery) ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ได้กำหนดห้ามมิให้มีการเอามนุษย์ลงเป็นทาส (Universal Declaration on Human Rights, Art.4) สำนักงานสิทธิบัตรสหรัฐฯ ได้เคยออกคำประกาศว่า การประดิษฐ์ที่เกี่ยวกับมนุษย์เป็นสิ่งที่ต้องห้ามมิให้มีการขอรับสิทธิบัตร เพราะขัดกับบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญที่ห้ามการค้าทาส²³ นอกจากนี้ กฎหมายของประเทศตะวันตกยังไม่อนุญาตให้มีการค้าอวัยวะของมนุษย์ เช่น ไต ตับ เลือด ดวงตา ฯลฯ อีกด้วย

ผู้ที่คัดค้านระบบสิทธิบัตรมองว่า สิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาในสิ่งมีชีวิตมีค่าเท่ากับให้มีสิทธิในความเป็นเจ้าของในชีวิต (owning life) สิทธิเด็ดขาด

²³ Merges, R.P., "Intellectual Property in Higher Life Forms: The Patent System and Controversial Technologies", *Maryland Law Review*, Vol.47, p.1058.

ตามกฎหมายสิทธิบัตรจะทำให้ผู้ทรงสิทธิกลายเป็นเจ้าของมีสิทธิเหนือสายพันธุ์ของชีวิตนั้น ตัวอย่างเช่น หากมีการออกสิทธิบัตรให้แก่ผู้ที่ตัดต่อนำยีนของสิ่งมีชีวิตชนิดหนึ่งใส่เข้าไปในโครโมโซมของสัตว์อีกชนิดหนึ่ง ก็จะทำให้ผู้ประดิษฐ์นั้นกลายเป็นเจ้าของสัตว์ที่ได้รับการตกแต่งพันธุกรรมนั้น และหากนำยีนใส่เข้าไปในร่างกายมนุษย์ สิทธิบัตรจะทำให้ผู้ทรงสิทธิมีสิทธิเหนือบุคคลดังกล่าว และในกรณีของการโคลน หากการขอรับสิทธิบัตรเป็นการกระทำเหนือตัวบุคคล ผู้ที่ถูกโคลนขึ้นมา ก็จะมีผลเท่ากับเป็นการให้สิทธิทางกฎหมายเหนือมนุษย์ ซึ่งการกระทำดังกล่าวจะเป็นการทำลายต่อบรรทัดฐานทางจริยธรรมและต่อศีลธรรมในสังคมเป็นอย่างมาก

ผู้เขียนเห็นว่า การคุ้มครองสิทธิบัตรที่เกี่ยวกับร่างกายของมนุษย์มิใช่สิ่งที่ถูกต้อง เพราะบุคคลไม่ควรอาศัยร่างกายของบุคคลอื่นเป็นเครื่องมือแสวงหาผลกำไรให้แก่ตน ไม่มีกฎหมายของประเทศใดถือว่าร่างกายของมนุษย์เป็นทรัพย์สินที่อาจอ้างสิทธิเป็นเจ้าของ หรืออาจนำไปซื้อขายแลกเปลี่ยนกันได้ หากมีการให้สิทธิบัตรในมนุษย์หรือส่วนหนึ่งส่วนใดของร่างกายมนุษย์ ก็เท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้มีการอ้างสิทธิเป็นเจ้าของมนุษย์ได้ และอาจนำไปสู่การแสวงหาประโยชน์ในเชิงพาณิชย์จากร่างกายของมนุษย์ในที่สุด

บทสรุป

สิ่งมีชีวิตต่างๆ ล้วนแต่มีศักดิ์ศรีของสายพันธุ์ (species integrity) สิ่งมีชีวิตแต่ละชนิดต่างมีสิทธิที่จะดำรงเผ่าพันธุ์ของตนตามธรรมชาติ การดัดแปลงพันธุกรรมของสิ่งมีชีวิต หรือการทำให้สิ่งมีชีวิตดำรงอยู่หรือสืบสานเผ่าพันธุ์โดยวิธีที่ผิดธรรมชาติ ย่อมมิใช่การกระทำที่ถูกต้อง ตั้งแต่อดีตกาล มนุษย์มีความสัมพันธ์ที่แนบแน่นกับสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ ธรรมชาติมีบทบาทสำคัญใน

การควบคุมวิถีชีวิตของมนุษย์มาโดยตลอด แต่ด้วยกรรมวิธีทางเทคนิคที่พัฒนา
ขึ้นในปัจจุบัน มนุษย์ก็กลับกลายเป็นฝ่ายควบคุมธรรมชาติ การโคลนมนุษย์นับ
ว่าเป็นการกระทำที่ผิดธรรมชาติเป็นอย่างมาก ซึ่งการกระทำดังกล่าว นอก
จากจะเปลี่ยนแปลงความเชื่อและความศรัทธาในสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติของ
ผู้คนแล้ว ก็ยังอาจมีผลกระทบต่องานวิถีชีวิตของมนุษยชาติในระยะยาวอีกด้วย

สิ่งมีชีวิตในโลกไม่ว่าจะเป็นสัตว์หรือมนุษย์ ย่อมมีคุณค่าโดยธรรมชาติ
(intrinsic value) ซึ่งคุณค่าโดยธรรมชาตินี้แตกต่างไปจากคุณค่าในเชิงพาณิชย์
หรือคุณค่าในการใช้สอย คุณค่าโดยธรรมชาติถือเป็นคุณสมบัติที่ติดตัวของสิ่ง
มีชีวิตทั้งหมด และเป็นปัจจัยสำคัญในการที่สิ่งมีชีวิตนั้นจะประสานความ
สัมพันธ์กับสิ่งมีชีวิตอื่น ความพยายามที่จะโคลนมนุษย์ ย่อมเป็นการกระทำ
ที่ทำลายคุณค่าโดยธรรมชาติของมนุษย์ และจะมีผลให้มนุษย์มีคุณค่าเป็นเพียง
สิ่งของ (things) ที่แตกต่างไปจากสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย

การเกษตรกรไทย ยิ่งใหญ่และไพศาล
ขยายเหมืองและแรงงาน สร้างอาหารให้สังคม
กลับเป็นส่วเลຍถูกตรรกหน้า ทำลายป่าดินฟ้าฝน
เป็นการละของสังคม สร้างผลิตผล ไม่เท่าอุตสาหกรรม
สิทธิคนจนๆ ก้มหน้าท่น รับแต่กรรม
โครงการของรัฐทำ ความเสียหาย ให้เท่าไร
อีกสิทธิอันซ้ำซ้อน บ้างแต่ก่อน เคยอาศัย
รัฐกีดกันท้วมเข้าไป ใครทำลาย ใครดูแล

[illegible][illegible]

ԼՔՆԼԵԿ

នាម័យនិយា អ្នកស្រាវជ្រាវ ប្រែកម្រង
នៃក្រុម ៤២

អង្គបទពិភាក្សាសាលាដំបូងរាជធានីភ្នំពេញ

ក្រុមហ៊ុន លីកាដូ ខេត្តកណ្តាល : វិន័យបទគោលការណ៍

[illegible]

၁၀၅၂၀၂၄၆၇၈၉၀

[illegible]

ระดับราคา เกษตรกรจึงยังคงประสบปัญหาเช่นเดิม

ประเด็นที่ควรพิจารณาคือ นอกจากที่กล่าวมาข้างต้น ปัญหาเกษตรกรในประเทศไทยยังเกี่ยวเนื่องกับปัญหาด้านสิทธิอย่างสำคัญ เพราะภายใต้การขยายตัวของเกษตรแผนใหม่เกษตรกรถูกกลืน/ละเมิดสิทธิในหลายลักษณะ ไม่ว่าจะเป็นสิทธิในที่ทำกิน สิทธิในการกำหนดระบบการผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือสิทธิในการเรียนรู้และพัฒนาระบบเกษตรกรรมที่เหมาะสม ซึ่งเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไข/ปัจจัยในหลายระดับ ขณะเดียวกันเกษตรกรและพันธมิตรได้เคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิมาอย่างต่อเนื่อง ทั้งในระดับสากลและภายในประเทศ ภายใต้รูปแบบ/วิธีการที่หลากหลาย ทั้งในรูปของการจัดตั้งกลุ่ม/องค์กร/เครือข่าย เรียกร้องสิทธิการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นที่ดิน ป่าไม้ ป่าพรุ หรือทะเล โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการเคลื่อนไหวในรูปของการพัฒนาระบบเกษตรกรรมที่เหมาะสมทั้งในเชิงเศรษฐกิจ นิเวศวิทยา สังคม และวัฒนธรรม ดังแสดงให้เห็นเป็นลำดับ

การละเมิดสิทธิเกษตรกร:

ลักษณะ/กระบวนการและเงื่อนไข/กลไกการละเมิด

กระบวนการละเมิดสิทธิเกษตรกรในประเทศไทย เกิดขึ้นในหลายลักษณะ ลักษณะแรกคือการละเมิดสิทธิในการเรียนรู้และพัฒนาระบบการผลิต เพราะการส่งเสริมเกษตรแผนใหม่ละเลยหรือไม่ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น เพราะเห็นว่าเป็นความเชื่อที่ล้าสมัย ไม่เป็น “วิทยาศาสตร์” และไม่มีประสิทธิภาพ ต้องเปลี่ยนมาใช้ตามหลักวิชาการเกษตรแผนใหม่เท่านั้น การพัฒนาและการแก้ไขปัญหการเกษตรถูกยกให้เป็นบทบาทของผู้เชี่ยวชาญด้านการเกษตรจากหน่วยงานรัฐ สถาบันการศึกษา รวมทั้งบริษัทธุรกิจเอกชน ขณะที่เกษตรกรผู้คุ้นเคย

กับสภาพแวดล้อมในไร่นามีฐานะเป็นเพียงผู้รับบริการหรือเป็นส่วนหนึ่งของการทดลองด้านการเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เกษตรกรที่เข้าร่วมระบบเกษตรแบบพันธะสัญญาถูกละเมิดสิทธิในการเรียนรู้และพัฒนาระบบเกษตรกรรมอย่างสิ้นเชิง เพราะการทำการเกษตรภายใต้ระบบดังกล่าวอาศัยความรู้และเทคโนโลยีจากภายนอกอย่างเบ็ดเสร็จ นอกจากนี้ ในการส่งเสริมเกษตรแผนใหม่เจ้าหน้าที่มักให้ข้อมูลเฉพาะด้านกำไรเพียงด้านเดียว แต่ไม่ให้ข้อมูลด้านปัญหาและผลกระทบ นอกจากส่งผลให้เกษตรกรเสี่ยงต่อการประสบปัญหาด้านต่างๆ แล้ว การส่งเสริมการเกษตรในลักษณะเช่นนี้ไม่เอื้อต่อการเรียนรู้และพัฒนาระบบเกษตรที่เหมาะสมของเกษตรกร ทั้งนี้ยังไม่นับรวมกรณีที่เจ้าหน้าที่/หน่วยงานรัฐไม่เพียงแต่ไม่สนับสนุนการคิดค้นเทคนิควิธีการทำการเกษตรใหม่ๆ ของเกษตรกร หากแต่ยังเปิดโอกาสให้บริษัทข้ามชาติละเมิดและฉกฉวยภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือ “ทรัพย์สินทางปัญญา” ของเกษตรกรไทย ไม่ว่าจะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม

การละเมิดสิทธิเกษตรกรลักษณะที่สองคือ การละเมิดสิทธิในการกำหนดระบบการผลิต เพราะภายใต้การปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมแผนใหม่ เกษตรกรถูกกำหนดให้ใช้วิธีการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์แบบใหม่ตาม “หลักวิชาการ” หรือเป็น “วิทยาศาสตร์” ซึ่งมักเป็นการจัดการเชิงเดี่ยวและใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอกอย่างเข้มข้น เพื่อเพิ่มผลผลิตต่อหน่วยสนองความต้องการของตลาดเป็นหลัก เกษตรกรแทบไม่มีโอกาสกำหนดระบบการผลิตของตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรที่เข้าร่วมระบบเกษตรครบวงจรหรือระบบเกษตรแบบพันธะสัญญา สูญเสียโอกาสในการกำหนดระบบการผลิตอย่างสิ้นเชิง เพราะบริษัทควบคุมกระบวนการผลิตทุกขั้นตอน นับตั้งแต่ปัจจัยการผลิต การผลิต การแปรรูป รวมทั้งการตลาด ส่งผลให้เกษตรกรมีฐานะเป็นเพียง

แรงงานรับจ้างหรือเป็น “ผู้ดูแลฟาร์ม” ตามคำแนะนำของบริษัท

ส่วนการละเมิดสิทธิเกษตรกรอีกลักษณะคือการละเมิดสิทธิในการใช้ประโยชน์และเข้าถึงทรัพยากรสาธารณะ นับตั้งแต่การที่รัฐได้ประกาศ “เขต” ต่างๆ ทั้งที่ทำกินและที่อยู่อาศัยของเกษตรกร ไม่ว่าจะเป็นเขตอุทยานแห่งชาติ เขตป่าสงวน เขตปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ ฯลฯ ซึ่งส่งผลให้เกษตรกรและชุมชนมีสภาพเป็นผู้ถูกรุกทั้งๆ ที่หลายกรณีเกษตรกรและชุมชนเหล่านี้อาศัยและทำกินในพื้นที่ดังกล่าวมาก่อนเป็นเวลานาน ขณะเดียวกันรัฐได้ดำเนินโครงการพัฒนาต่างๆ เช่น เชื้อน ฝาย คลองส่งน้ำ เพื่อขยายพื้นที่เกษตรแผนใหม่ แต่กลับส่งผลให้บางพื้นที่ประสบปัญหาปริมาณน้ำในแม่น้ำลดลง ไม่ไหลหลากเหมือนเก่า หรือที่บางพื้นที่ถูกน้ำท่วมจนไม่สามารถทำการเกษตรต่อได้ นอกจากนี้ นโยบายส่งเสริมภาคอุตสาหกรรมของรัฐยังก่อให้เกิดการละเมิดสิทธิเกษตรกรด้านทรัพยากรโดยตรง ไม่ว่าจะเป็นการนำที่ดินการเกษตรไปใช้ในการอุตสาหกรรม มลภาวะจากอุตสาหกรรม หรือการส่งเสริมอุตสาหกรรมประมงทะเลที่ส่งผลให้ชาวประมงขนาดเล็กไม่สามารถจับหาสัตว์น้ำได้เช่นเดิม ประการสำคัญ ปัจจุบันสิทธิเกษตรกรด้านทรัพยากรพันธุกรรมกำลังถูกละเมิดจากบริษัทข้ามชาติในหลายลักษณะ ไม่ว่าจะเป็นการอาศัยกลไกสถาบันวิจัยนานาชาติ การดำเนินการวิจัยร่วมกับนักวิชาการหรือสถาบันวิชาการ หรือการอำพรางในรูปอื่น เพราะประเทศไทยเป็นประเทศที่มีความหลากหลายทางทรัพยากรชีวภาพสูง นอกจากนี้ หากขยายขอบเขตความหมายของ “ทรัพยากรสาธารณะ” ให้กว้างขวางครอบคลุม การกำหนดเงื่อนไข/เกณฑ์การได้รับการจัดสรรสินเชื่อการเกษตรของสถาบันการเงินของรัฐที่กีดกันเกษตรกรรายย่อยที่ยากจน เป็นรูปแบบหนึ่งของการละเมิดสิทธิเกษตรกรในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรสาธารณะเช่นกัน

ทั้งนี้ เจื่อนไซ/กลไกที่เอื้ออำนวยให้การละเมิดสิทธิเกษตรกรในด้านต่างๆ ดังกล่าวเกิดขึ้นหรือเป็นไปได้มีหลายประการ ประการแรกเป็นเงื่อนไขระดับนโยบายและกฎหมายด้านการเกษตรและทรัพยากร โดยในด้านการเกษตร รัฐบาลได้กำหนดนโยบายและมาตรการต่างๆ เพื่อส่งเสริมสนับสนุนการขยายตัวของเกษตรแผนใหม่สนองตอบตลาดโลกผ่านการดำเนินโครงการต่างๆ เช่น การสร้างถนนเพื่ออำนวยให้การขนถ่ายผลผลิตทางการเกษตรสู่ตลาดเป็นไปได้โดยสะดวกและรวดเร็ว การสร้างเขื่อนและฝายเก็บน้ำเพื่อขยายพื้นที่การเกษตร การเร่งรัดการผลิตและเพิ่มจำนวนชนิดพืชไร่เพื่อส่งออกและเป็นวัตถุดิบสำหรับอุตสาหกรรมผลิตอาหารสัตว์ รวมทั้งการส่งเสริมกลไกกรรมแปลงใหญ่ อุตสาหกรรมเกษตรเพื่อการส่งออก โดยเฉพาะเกษตรพันธะสัญญาหรือเกษตรครบวงจร ซึ่งนอกจากจะดำเนินนโยบายประสานความร่วมมือกับภาคเอกชน รัฐบาลยังได้ปรับปรุงมาตรการต่างๆ และออกกฎหมายเร่งรัดเป็นการเฉพาะ ในรูปพระราชบัญญัติสภาการเกษตรแห่งชาติ ซึ่งถูกคัดค้านจากกลุ่มเกษตรกร จนชะงักไป ขณะที่ในด้านการจัดการทรัพยากร เช่น ทรัพยากรป่าไม้ รัฐได้ตรากฎหมายฉบับต่างๆ เพื่ออ้างสิทธิยึดครองและแย่งสิทธิการใช้สอยและควบคุมดูแลไปจากชุมชน เช่นเดียวกับทรัพยากรน้ำที่แม้มีฐานะเป็นทรัพยากรสาธารณะ ทว่ารัฐได้พยายามเข้ามาผูกขาดการจัดการ/ควบคุมเรื่อยมา โดยนโยบายและกฎหมายเหล่านี้เน้นการจัดการและพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อสนองตอบความต้องการในการใช้น้ำที่เพิ่มมากขึ้น มากกว่าการอนุรักษ์แหล่งน้ำและการวางแผนจัดการใช้น้ำอย่างเป็นระบบ ขณะที่ในส่วนทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง นอกจากปัญหาการบังคับใช้กฎหมายที่เกี่ยวข้อง ชาวประมงพื้นบ้านประสบปัญหาการที่หน่วยงานรัฐประกาศเขตอนุรักษ์ต่างๆ ทับพื้นที่ทำประมง

เจื่อนไซ/กลไกการละเมิดประการที่สองคือระบบส่งเสริมการเกษตร

เพราะแม้โดยทฤษฎี/หลักการระบบส่งเสริมการเกษตรเป็นสิ่งที่ดีและมีประโยชน์ต่อเกษตรกร เพราะเป็นการนำผลการศึกษาทดลองหรือเทคโนโลยีการเกษตรไปเผยแพร่แก่เกษตรกรเพื่อให้เกิดการเพิ่มผลผลิตสูงสุด แต่ในทางปฏิบัติระบบส่งเสริมการเกษตรเป็นกลไกและกระบวนการละเมิดสิทธิเกษตรกรอย่างสำคัญ เช่น ระบบฝึกรบมและเยี่ยมเยียน นอกจากเป็นระบบส่งเสริมการเกษตรที่เกษตรกรไม่มีโอกาสในการร่วมคําคว้และพัฒนาะบบเกษตรกรรมที่เหมาะสม รวมทั้งเป็นระบบส่งเสริมการเกษตรที่เกษตรกรมีฐานะเป็นเพียง “หนูทดลอง” ของระบบเกษตรกรรมแผนใหม่เพื่อตอบสนองตลาด ขณะเดียวกันเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรยังทำหน้าที่เป็นผู้แจกจ่ายปัจจัยการผลิตการเกษตรแผนใหม่โดยเฉพาะเมล็ดพันธุ์แก่เกษตรกรด้วยตนเอง เช่นเดียวกับโครงการสนับสนุนแผนการผลิตของเกษตรซึ่งพยายามเปิดโอกาสให้เกษตรกรทำแผนการผลิตของตัวเองในระดับไร่นา โดยเจ้าหน้าที่เป็นผู้กำหนดทางเลือกทางการเกษตรให้แก่เกษตรกร ทว่าเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรและเกษตรตำบลยังคงติดอยู่ในกรอบความคิดเดิมๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แม้จะมีการปรับเปลี่ยนบทบาทนักวิชาการเกษตรในส่วนกลางใหม่ ให้ทำหน้าที่ศึกษาวิจัยและส่งเสริมเกษตรกร ทว่านักวิชาการเกษตรส่วนใหญ่ต่างทำงานเพื่อเลื่อนตำแหน่งของตนมากกว่าทำการศึกษาวิจัยด้านการเกษตรและส่งเสริมเกษตรกรในชุมชนอย่างจริงจัง นอกจากนี้ การส่งเสริมการเกษตรส่วนใหญ่มุ่งถ่ายทอดเทคโนโลยีด้านการผลิต มีเพียงส่วนน้อยที่เน้นด้านตลาดและการจัดการผลผลิต ปริมาณผลผลิตที่เพิ่มขึ้นจึงประสบปัญหาด้านราคาและตลาดมาโดยตลอด

ส่วนเงื่อนไข/กลไกการละเมิดสิทธิเกษตรกรประการที่สามคือระบบการบริหารราชการแผ่นดินหรือกลไกการปกครอง ทั้งนี้ก็เพราะว่านอกจากระบบ

ส่งเสริมการเกษตรข้างต้น เจ้าหน้าที่/หน่วยงานฝ่ายปกครองเป็นช่องทางสำคัญของการส่งเสริมเกษตรแผนใหม่ เพราะเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรมักดำเนินการสนับสนุนด้านวิชาการ เทคนิคการเกษตร รวมทั้งปัจจัยการผลิตจำพวกเมล็ดพันธุ์แก่เกษตรกร ร่วมกับหรือผ่านกลไกการปกครองส่วนภูมิภาคและท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการประชุมประจำเดือนของกำนันผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเกษตรอำเภอจะให้คำแนะนำเกี่ยวกับเกษตรแผนใหม่แก่กำนันผู้ใหญ่บ้าน จากนั้นกำนันผู้ใหญ่บ้านจะนำข้อมูลดังกล่าวไปกระจายในชุมชนอีกทอดหนึ่ง หรือบางกรณีเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรหรือเกษตรตำบลจะนำปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชมอบให้ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้แจกจ่ายแก่ลูกบ้าน ขณะที่กำนันผู้ใหญ่บ้านรายที่มีฐานะบางรายประกอบอาชีพเป็นตัวแทนจำหน่ายปัจจัยการผลิตการเกษตรแผนใหม่ เหล่านี้ล้วนเร่งให้กระบวนการละเมิดสิทธิเกษตรกรภายใต้การขยายตัวของเกษตรแผนใหม่เกิดขึ้นรวดเร็วและกว้างขวางครอบคลุมยิ่งขึ้น

เงื่อนไข/กลไกการละเมิดสิทธิเกษตรกรประการที่สี่คือระบบการสนับสนุนสินเชื่อและปัจจัยการผลิตด้านการเกษตรของรัฐ โดยเฉพาะที่ผ่านทางธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) เพราะนอกจากเป็นการสร้างเงื่อนไขและแรงจูงใจต่างๆ ให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนสู่เกษตรแผนใหม่หรือเข้าร่วมโครงการด้านการเกษตรต่างๆ อย่างไม่มีความระมัดระวังเพียงพอรบบการสนับสนุนสินเชื่อและปัจจัยการผลิตที่ว่ามีแนวโน้มที่จะเอาเปรียบเกษตรกรหรือผลกระทบความเสี่ยงไว้ที่เกษตรกรเพียงลำพัง รวมทั้งไม่เอื้อต่อการปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตหรือปรับเปลี่ยนระบบการผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือกีดกันเกษตรกรยากจนจากการเข้าถึงสินเชื่ออัตราดอกเบี้ยต่ำ กล่าวคือ ธกส. เน้นการให้สินเชื่อระยะสั้น ขณะที่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในภาค

เกษตรส่งผลให้ความต้องการเงินทุนในการลงทุนระยะยาวมีมากขึ้น ฉะนั้น นอกจากไม่สามารถตอบสนองความต้องการสินเชื่อของเกษตรกรท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่กำลังเกิดขึ้นได้ โดยเฉพาะการลงทุนระยะยาวเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต สินเชื่อระยะสั้นของ ธกส. ไม่อาจสนับสนุนเกษตรกรให้สามารถปรับเปลี่ยนระบบการผลิตไปสู่ระบบเกษตรที่ยั่งยืนและเหมาะสมได้ ส่วนสินเชื่อระยะยาว ธกส. ได้กำหนดเงื่อนไขจนส่งผลให้เกษตรกรไม่สามารถขอรับการสนับสนุนได้ อีกทั้งระเบียบการให้สินเชื่อของ ธกส. ส่งผลให้ต้นทุนการกู้ยืมของสินเชื่อระยะยาวสูงเกินไป นอกจากนี้ ธกส. กำหนดเกณฑ์ในการให้สินเชื่อว่าต้องทำการเกษตรและมีผลผลิตส่วนเหลือเพื่อขาย คราวเรือนยากจนจึงอาจไม่ผ่านเกณฑ์ หรืออาจกู้ได้เพียงเล็กน้อย ขณะเดียวกันเกษตรกรที่กู้เงิน ธกส. มีแนวโน้มที่จะเป็นหนี้สูญพุ่งไปเรื่อยๆ ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากระบบการให้สินเชื่อของ ธกส. นอกจากนี้ เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการต่างๆ ที่ได้รับสนับสนุนสินเชื่อและปัจจัยการผลิตจาก ธกส. นอกจากจะเสี่ยงต่อความล้มเหลวและขาดทุน ยังประสบกับปัญหาการเพิ่มอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ของ ธกส. อย่างไม่เป็นธรรมอีกด้วย เหล่านี้เป็นต้น

นอกจากนี้ ระบบการศึกษาและวิจัยด้านการเกษตรเป็นเงื่อนไข/กลไกการละเมิดสิทธิเกษตรกรที่สำคัญเช่นกัน เพราะเป็นระบบการศึกษาและวิจัยซึ่งลอกเลียนความรู้เกษตรแผนใหม่จากประเทศตะวันตก แต่ละเลยการพัฒนาความรู้และภูมิปัญญาในการทำเกษตรที่สั่งสมจากประสบการณ์หลายชั่วอายุคน โดยการศึกษาด้านเกษตรของไทยนอกจากจะเริ่มต้นด้วยการว่าจ้าง “ผู้เชี่ยวชาญ” ต่างประเทศเป็นผู้สอนและฝึกอบรม ต่อมายังได้มีการคัดเลือกนักเรียนที่สำเร็จการศึกษาไปศึกษาวิชาด้านการเกษตรในต่างประเทศ เพื่อนำความรู้วิชาการเกษตรสมัยใหม่เข้ามาเผยแพร่ในประเทศไทย ประกอบกับประเทศ

สหรัฐอเมริกาเป็นผู้ให้การสนับสนุนการพัฒนาทางการศึกษาและวิจัยการเกษตรในประเทศไทยในหลายลักษณะ ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนทุนพัฒนาอาจารย์และการเรียนการสอน การสนับสนุนทุนค้นคว้าวิจัยในบางสาขา การให้ความช่วยเหลือด้านเครื่องมือในการวิจัย ฯลฯ ส่งผลให้หลักสูตรการเรียนการสอนวิชาการเกษตรทั้งในระดับอาชีวศึกษาและอุดมศึกษาเป็นการลอกเลียนปรัชญา เป้าหมาย และแนวทางการเกษตรของประเทศสหรัฐฯ ที่เน้นการเกษตรแผนใหม่หรือแบบ “ปฏิวัติเขียว” ซึ่งเหมาะสำหรับการทำฟาร์มขนาดใหญ่ แต่ไม่สอดคล้องกับปัญหาการเกษตรในประเทศไทยที่มีเกษตรกรรายย่อยเป็นองค์ประกอบสำคัญ นอกจากนี้ การศึกษาการเกษตรยังแยกสาขาวิชาออกเป็นความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน เช่น พืช สัตว์ ประมง ป่าไม้ เศรษฐศาสตร์ การเกษตร ฯลฯ และในแต่ละด้านยังแยกย่อยออกไปเป็นสาขาต่างๆ อีกจำนวนมาก ส่งผลให้นักศึกษาด้านการเกษตรส่วนใหญ่ไม่สามารถประกอบกิจการการเกษตรได้หลังสำเร็จการศึกษา นอกจากเป็นลูกจ้างหรือพนักงานของบริษัทการเกษตร หรือเป็นอาจารย์ทำหน้าที่ถ่ายทอดวิทยาการเกษตรแผนใหม่ที่มีลักษณะแยกส่วนเช่นเดิม

ขณะที่ในด้านการวิจัยประเทศไทยได้เข้าร่วมกับเครือข่ายการวิจัยการเกษตรนานาชาติ ซึ่งรวมตัวกันภายใต้ชื่อ กลุ่มที่ปรึกษาการวิจัยเกษตรระหว่างประเทศ ดำเนินการสนับสนุนการใช้เทคโนโลยีการผลิตแผนใหม่ในการปลูกข้าวในภาคกลาง การปลูกพืชไร่ในภาคเหนือและภาคอีสาน การเลี้ยงสัตว์ในภาคอีสาน และการปลูกยางพาราในภาคใต้ ส่งผลให้การวิจัยการเกษตรของประเทศไทยในปัจจุบันประมาณร้อยละ 90 เน้นการวิจัยเฉพาะด้าน เช่น วิจัยข้าว วิจัยพืชไร่ วิจัยพืชสวน วิจัยยาง วิจัยการอารักขาพืช วิจัยการปรับปรุงพันธุ์ ฯลฯ ขณะที่การวิจัยลักษณะองค์รวมเชิงระบบนิเวศและระบบการทำ

ฟาร์มมีน้อยมาก ซึ่งไม่สามารถตอบสนองการพัฒนาการเกษตรยั่งยืนที่ต้องการความเข้าใจการเกษตรเชิงระบบและเป็นองค์รวม ขณะเดียวกันการให้ความช่วยเหลือทางวิชาการของต่างประเทศและบริษัทข้ามชาติมักจำกัดหรือเน้นเฉพาะสาขาที่ประเทศหรือบริษัทข้ามชาตินั้นๆ ได้ประโยชน์มากกว่าจะเป็นเกษตรกรรมส่วนใหญ่ในประเทศไทย ทั้งนี้ยังไม่นับรวมกรณีที่ผลการวิจัยส่วนใหญ่ถูกใช้เป็นฐานความรู้ในการส่งเสริมให้เกษตรกรละทิ้งการทำเกษตรแบบดั้งเดิม

ส่วนเงื่อนไข/กลไกการละเมิดสิทธิเกษตรกรที่สำคัญอีกประการคือระบบทุน/ตลาด นับตั้งแต่การที่บริษัทตัวแทนจำหน่ายเทคโนโลยีการเกษตรและสารเคมีการเกษตรชนิดต่างๆ ครอบงำส่งเสริมให้เกษตรกรใช้ผลิตภัณฑ์ของบริษัทโดยสร้างแรงจูงใจและให้ผลตอบแทนในลักษณะต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการจัดอบรมให้ความรู้ด้านการใช้สารเคมี หรือการจัดทำแปลงประกวดร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและเจ้าหน้าที่รัฐ ซึ่งนอกจากบริษัทจะเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่ายทั้งหมด หากสามารถทำยอดขายได้เจ้าหน้าที่จะได้รับส่วนแบ่งหรือผลประโยชน์ตามยอดขายนั้นๆ นอกจากนี้ บริษัทยังเสนอเงื่อนไขและข้อแลกเปลี่ยนต่างๆ แก่เกษตรกร เช่น การให้เปล่าปุ๋ยภายใต้เงื่อนไขที่เกษตรกรต้องเปลี่ยนวิธีการผลิตตามที่บริษัทกำหนด ขณะที่พ่อค้าคนกลางก็มีส่วนกระตุ้นและสนับสนุนให้เกษตรกรหันมาใช้สารเคมีในการทำเกษตร เนื่องจากหากเกษตรกรขาดแคลนเงินทุนในการซื้อหาปัจจัยการผลิต พ่อค้าคนกลางจะจัดหาปัจจัยการผลิตต่างๆ ให้กับเกษตรกรก่อน โดยมีข้อแม้ว่าเกษตรกรต้องจำหน่ายผลผลิตให้แก่พ่อค้าคนกลางรายนี้รายเดียวเท่านั้น ส่วนค่าปัจจัยการผลิตต่างๆ จะหักจากราคาผลผลิตที่เกษตรกรนำไปจำหน่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการส่งเสริมการเกษตรแบบครบวงจรและการเกษตรแบบพันธะสัญญาของบริษัทธุรกิจการเกษตรเป็นกลไกละเมิดสิทธิเกษตรกรของระบบทุน/ตลาดที่เด่น

ชัดที่สุด เนื่องจากเป็นรูปแบบการทำเกษตรที่เกษตรกรขาดอิสระในการเรียนรู้ พัฒนา และกำหนดระบบการผลิตของตนอย่างสิ้นเชิง เพราะการทำเกษตรในระบบดังกล่าวอาศัยความรู้และเทคโนโลยีจากภายนอกที่บริษัทจัดหาให้ อย่างเบ็ดเสร็จ ขณะเดียวกันรัฐบาลก็มีนโยบายถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยีการเกษตรจากบริษัทสู่เกษตรกร เป็นการผูกมัดเกษตรกรเข้ากับความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่ ซึ่งเกษตรกรไม่สามารถเป็นเจ้าของและไม่มีศักยภาพในการพัฒนาความรู้และเทคโนโลยีของตน เหล่านี้เป็นต้น

การเคลื่อนไหวด้านสิทธิเกษตรกร: กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน

ถึงแม้จะถูกละเมิดสิทธิอย่างรอบด้านภายใต้เงื่อนไข/กลไกต่างๆ ข้างต้น แต่เกษตรกรไม่ได้ตกเป็นฝ่ายตั้งรับหรือยอมจำนนต่อการถูกละเมิดหรือละเมิดสิทธิเพียงฝ่ายเดียว หากได้ต่อสู้ดิ้นรนในรูปแบบแตกต่างกันไป มาอย่างต่อเนื่อง ทั้งในระดับสากลและภายในประเทศ กล่าวในระดับสากล การเคลื่อนไหวด้านสิทธิเกษตรกรก่อตัวขึ้นในบริบทของการเคลื่อนไหวด้านสิทธิมนุษยชน โดยการประชุมสามัญสภาสิทธิมนุษยชนแห่งภูมิภาคเอเชียที่ประเทศอินโดนีเซียในปี พ.ศ.2526 ที่ประชุมได้รับรองปฏิญญาว่าด้วยหน้าที่ขั้นพื้นฐานของประชาชนและรัฐบาลแห่งภูมิภาคอาเซียน ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นข้อเรียกร้อง/ข้อตกลงให้รัฐบาลประเทศภาคีสมาชิกตระหนักถึงบทบาทหน้าที่ของเกษตรกรบนฐานของสิทธิในการใช้ทรัพยากรที่ดินและน้ำ เพื่อให้สามารถทำการผลิตได้อย่างมีศักยภาพและมีความยั่งยืนทั้งภาคเกษตรกรรมและทรัพยากรธรรมชาติ ขณะที่ต่อมาปี พ.ศ. 2532 คณะทำงานนานาชาติด้านทรัพยากรชีวภาพพืชได้เสนอคำว่า “สิทธิเกษตรกร” ต่อองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ เป็นนัยว่า

เกษตรกรควรมีส่วนร่วมอย่างสำคัญในการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรพันธุกรรมพืช ทว่ายังไม่ครอบคลุมเท่าที่ควรและยังไม่ได้รับการรับรองเป็นทางการหรือถูกบรรจุในข้อตกลงระหว่างประเทศ องค์การพัฒนาเอกชน องค์การเกษตรกร และชนพื้นเมืองจากกว่า 50 ประเทศจึงประชุมร่วมกันที่เมือง Leipzig ประเทศสาธารณรัฐเยอรมันนี้เมื่อเดือนมิถุนายน 2539 พร้อมกับร่าง “แผนปฏิบัติการของประชาชนว่าด้วยการเกษตร ความมั่นคงทางอาหาร และสิทธิเกษตรกร” ซึ่งเนื้อหาส่วนที่ว่าด้วยสิทธิเกษตรกรมีขอบเขตกว้างขวางกว่าขององค์การอาหารและเกษตร ขณะเดียวกันแต่ละประเทศก็กำหนดความหมายและขอบเขตของสิทธิเกษตรกรเป็นของตน อาทิ ร่างกฎบัตรสิทธิเกษตรกรของสหพันธ์เกษตรกรอินเดียมีเนื้อหาว่าด้วยสิทธิเกษตรกรในการเลือกวิถีชีวิตและระบบเกษตรกรรม สิทธิในทรัพยากร ภูมิปัญญา และผลงาน สิทธิในการได้รับการคุ้มครองจากการครอบงำของรัฐหรือบริษัทในการเลือกวิถีการผลิต สิทธิเกษตรกรในฐานะที่เป็นสิทธิร่วมและสิทธิชุมชน ฯลฯ ขณะที่ประเทศไทย อินเดีย และฟิลิปปินส์ ได้ร่วมกันร่างกฎหมายคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นในรูปแบบต่างๆ และได้พัฒนาระบบกฎหมายที่ให้การรับรองสิทธิภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่นและเกษตรกรโดยตรง อาทิ กฎหมายเกี่ยวกับสิทธิภูมิปัญญาท้องถิ่น กฎหมายสิทธิเกษตรกรในทรัพยากรชีวภาพ ซึ่งได้ขยายขอบเขตออกครอบคลุมสิทธิหลายด้าน เช่น สิทธิในการได้รับการชดเชยเมื่อมีการนำทรัพยากรชีวภาพของชุมชนไปใช้ประโยชน์เพื่อการพาณิชย์ สิทธิในการอนุรักษ์พัฒนา และใช้ประโยชน์จากพันธุ์พืชโดยไม่ถูกจำกัดโดยระบบการให้สิทธิผูกขาด การมีส่วนร่วมในนโยบายและกิจกรรมใดๆ ที่เกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพเป็นอาทิ

ขณะที่การเคลื่อนไหวด้านสิทธิเกษตรกรภายในประเทศเกิดขึ้นหลัง

จากที่รัฐได้นำระบบกรรมสิทธิ์แบบตะวันตกที่จำกัดเฉพาะกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล และกรรมสิทธิ์ของรัฐมาใช้ ผ่านการจัดตั้งหน่วยงานและการตรากฎหมายฉบับต่างๆ ซึ่งเป็นการละเลยและละเมิดระบบกรรมสิทธิ์ตามประเพณี โดยเฉพาะที่อยู่ในรูปสิทธิชุมชน โดยเกษตรกรและชุมชนแสดงปฏิกิริยาหรือเคลื่อนไหวเรียกร้องต่อการถูกละเมิดสิทธิเหล่านี้มาอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่การก่อกบฏและการประท้วงในเขตชนบท การเดินทางมาเรียกร้องความเป็นธรรมที่กรุงเทพฯ การจัดรูปองค์กรการเคลื่อนไหวในรูปสหพันธ์ชาวไร่ชาวนาแห่งประเทศไทย ดำเนินการเรียกร้องสิทธิในที่ดินทำกิน ค่าเช่า และราคาผลผลิต โดยเฉพาะตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2520 เป็นต้นมาการต่อสู้เคลื่อนไหวด้านสิทธิชุมชนทวีความซับซ้อนมากขึ้น เกิดกลุ่ม/องค์กร เครือข่าย และขบวนการทางสังคมด้านต่างๆ จำนวนมาก ดำเนินการเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น เช่น ในสวนทรัพยากรป่าเกิดการจัดตั้งคณะกรรมการรักษาป่าชุมชน ดำเนินกิจกรรมดูแลรักษาป่าในลักษณะต่างๆ เช่นเดียวกับทรัพยากรป่าพรุซึ่งเกิดการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ป่าพรุ ดำเนินการผลักดันนักธุรกิจที่กว้านซื้อที่ดินบริเวณป่าพรุเพื่อปลูกปาล์มออกนอกพื้นที่ พร้อมกับกำหนดกฎเกณฑ์การจัดการและการใช้ประโยชน์ป่าพรุ ขณะที่ทรัพยากรชายฝั่งได้เกิดกลุ่ม/ชมรมชาวประมงพื้นบ้านในพื้นที่ต่างๆ ดำเนินการแก้ปัญหาสัตว์น้ำลดลงและเครื่องมือประมงเสียหายจากการรुक้าเข้ามากวาดจับสัตว์น้ำของเรือประมงอวนลากอวนรุน ทั้งด้วยการเจรจาต่อรอง การจัดทำแนวเขตอนุรักษ์ การปลูกป่าชายเลน รวมทั้งการลาดตระเวนตรวจจับ ซึ่งหลายครั้งเกิดการปะทะกันด้วยอาวุธ เหล่านี้เป็นต้น

ประเด็นที่ควรพิจารณาคือ นอกจากการจัดรูปองค์กรเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรในลักษณะต่างๆ ดังกล่าว การเคลื่อนไหวด้าน

สิทธิเกษตรกรในประเทศไทยยังเกิดขึ้นในแง่ของกระบวนการปรับเปลี่ยนเรียนรู้และพัฒนากระบวนการบนฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น และศักยภาพของเกษตรกร ซึ่งในช่วงแรกเกิดขึ้นในหลายลักษณะ ลักษณะแรกคือการสืบทอดและพัฒนากระบวนการดั้งเดิมของชุมชน/บรรพบุรุษ ซึ่งเกิดขึ้นในภาคใต้เป็นส่วนใหญ่ เพราะระบบเกษตรกรรมดั้งเดิมภาคใต้มีลักษณะเป็นระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในตัว ไม่ว่าจะเป็นในรูปของสวนสมรม สวนพืชมะพร้าว หรือว่าสวนดู่ขง ขณะที่เกษตรกรบางรายได้ประยุกต์หลักการและความรู้ทางศาสนา เข้ากับความรู้ด้านการแพทย์แผนโบราณในการพัฒนาระบบสวนดั้งเดิมขึ้นเป็นลักษณะเฉพาะของตนเอง หรือกรณีภาคกลางซึ่งระบบเกษตรกรรมดั้งเดิมของภาคเช่นระบบสวนยกร่องจัดเป็นระบบเกษตรกรรมยั่งยืนรูปแบบหนึ่ง โดยเกษตรกรภาคอีสานบางรายได้นำรูปแบบระบบสวนยกร่องไปปรับเปลี่ยนที่นาในภาคอีสานในรูปของการเกษตรผสมผสานจนประสบผลสำเร็จเป็นที่เลื่องลือไปทั่ว

การเรียนรู้และพัฒนากระบวนการเกษตรกรรมลักษณะที่สองคือการจำลองระบบเกษตรกรรมตามสภาพป่าตามธรรมชาติในรูปแบบที่เรียกว่าวนเกษตร เพราะเห็นว่าภายใต้สภาพป่าธรรมชาติสิ่งมีชีวิตต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นพืชหรือสัตว์ดำรงอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูลโดยไม่จำเป็นต้องดูแลรักษา ระบบเกษตรประเภทนี้จึงมักเป็นการปลูกพืช ไม้ผล และไม้ยืนต้นนานาพันธุ์ โดยเฉพาะพันธุ์ที่ขึ้นตามธรรมชาติ คละเคล้าปะปนกันไปในลักษณะคล้ายคลึงกับป่าธรรมชาติ

ส่วนกระบวนการเรียนรู้และพัฒนากระบวนการยั่งยืนลักษณะที่สามคือการสร้างสรรค์รูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืนบนความคิดความเข้าใจของเกษตรกร ดังกรณีพุทธเกษตรซึ่งเป็นการนำปรัชญาและคำสอนของพุทธศาสนามาอธิบายรูปแบบ/วิธีการทำการเกษตร เป็นการยกระดับการทำเกษตรขึ้นจาก

การเป็นเพียงรูปแบบหรือเทคนิคการทำเกษตรเป็นปรัชญาหรือระบบคิดที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างระบบเกษตรกรรมกับธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวม มีเป้าหมายที่การสร้างระบบเกษตรกรรมและการดำเนินชีวิตที่เอื้ออำนวยให้มนุษย์พัฒนาตนเองไปสู่อุดมคติ เริ่มต้นจากมนุษย์สมบัติ ก่อนจะพัฒนาสู่สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติตามลำดับ

นอกจากนี้ การคิดค้นทดลองเทคนิคการเกษตรประเภทต่างๆ จัดเป็นกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาระบบเกษตรกรรมที่ยืนอีกลักษณะเช่นกัน โดยเกษตรกรบางรายทดลองใช้สมุนไพรทดแทนสารเคมี ด้วยการนำสะเดา ชำ และตะไคร้หอมมาบดรวมกันแล้วแช่น้ำ ก่อนนำไปฉีดพ่น ผลไม้ และนาข้าวที่ถูกแมลงรบกวน ขณะที่บางรายทดลองปรับปรุงดินโดยอินทรีย์สาร ไม่ว่าจะเป็นปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก หรือปุ๋ยพืชสด นอกจากนี้ เกษตรกรบางรายได้พัฒนาวิธีการปรับปรุงพันธุ์พืชและไม้ผลจนได้พันธุ์ที่มีคุณภาพสูง หรือบางรายเรียนรู้ที่จะขยายพันธุ์พืชและไม้ผลด้วยวิธีการต่างๆ จนประสบความสำเร็จ เหล่านี้เป็นต้น

ทั้งนี้ ตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2520 เป็นต้นมากระบวนการเรียนรู้และพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในประเทศไทยได้ขยายตัวอย่างกว้างขวาง โดยรูปแบบการเรียนรู้ช่วงนี้ส่วนใหญ่เป็นในรูปของการเรียนรู้จากเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จ เพราะนอกจากสนับสนุนเงินทุน เครื่องมือ ความรู้และเทคโนโลยีการผลิตผ่านการอบรมสัมมนา องค์กรพัฒนาเอกชนที่ดำเนินการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนมักจัดหาเกษตรกรไปศึกษาดูงานเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จ เช่นเดียวกับหน่วยงานรัฐที่นอกจากจัดงานอบรมสัมมนาและศึกษาดูงานเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนประสบความสำเร็จให้กับเจ้าหน้าที่ ยังมักจัดหาเกษตรกรไปศึกษาดูงานเกษตรกรต้นแบบหรือชุมชนที่มีการทำเกษตรกรรมยั่งยืน เพื่อเป็นแหล่งความรู้และแรงบันดาลใจให้กับเกษตรกรที่ต้องการปรับเปลี่ยนระบบ

เกษตรกรรมยั่งยืน ส่งผลให้ช่วงปลายทศวรรษ 2520 ถึงต้นทศวรรษ 2530 เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงพื้นที่นาข้าวเป็นแปลงไม้ผล บ่อเลี้ยงปลา เลี้ยงสัตว์ ฯลฯ หรือที่เรียกว่าการเกษตรแบบผสมผสานอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในเขตภาคอีสานและภาคเหนือ

กระบวนการเรียนรู้ และพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่โดดเด่นรูปแบบที่สองในช่วงนี้คือการคิดค้นทดลองเทคนิคและรูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืน ซึ่งมีทั้งที่เป็นการดำเนินการร่วมกันระหว่างเกษตรกรกับองค์กรพัฒนาเอกชน ไม่ว่าจะเป็นการทดลองใช้สมุนไพรทดแทนสารเคมี การปลูกพืชร่วมยาง การปลูกพืชแนวระดับ หรือเทคนิคการบำรุงดินชนิดต่างๆ รวมทั้งกรณีที่มีการดำเนินการร่วมกันระหว่างเกษตรกรกับหน่วยงานรัฐ ไม่ว่าจะเป็นการทดลองระบบการปลูกพืช การเลี้ยงปลาในนาข้าว การเกษตรแบบผสมผสาน การใช้ปุ๋ยอินทรีย์ หรือพืชตระกูลถั่ว ฯลฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2530 เป็นต้นมาหน่วยงานรัฐได้ประสานความร่วมมือกับองค์กรพัฒนาเอกชนในการศึกษาทดลองเพื่อค้นหาเกษตรกรรมยั่งยืนที่เหมาะสม ขณะที่เกษตรกรจำนวนมากได้ทดลองทำเกษตรธรรมชาติแนวทางฟูกูโอกะในรูปแบบที่เรียกว่ากสิกรรมธรรมชาติ หลังจากทีเรื่องราวเกี่ยวกับเกษตรธรรมชาติได้รับการเผยแพร่ผ่านทางสื่อต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากที่ฟูกูโอกะเดินทางมาเยือนประเทศไทย

นอกจากนี้ การพัฒนากลุ่มและเครือข่ายจัดเป็นกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่โดดเด่นอีกรูปแบบในช่วงนี้เช่นกัน โดยเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนได้รวมตัวเป็นกลุ่มผู้ผลิต กลุ่มแปรรูป และกลุ่มผู้จำหน่ายจำนวนมาก พร้อมกับได้ประสานเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกระดับต่างๆ ทั้งระดับจังหวัด ระดับภาค โดยเฉพาะอย่าง

ยิ่งคือระดับประเทศ ดำเนินกิจกรรมรณรงค์เคลื่อนไหวในระดับนโยบาย โดยเฉพาะตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2530 เป็นต้นมาเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ได้ให้ความสำคัญกับการรณรงค์เคลื่อนไหวระดับนโยบายมากขึ้น โดยได้เข้าร่วมกับสมาชิกรุ่นแรกในช่วงต้นปี พ.ศ.2540 เรียกร้องรัฐบาลให้ปรับแผนปฏิบัติการเกษตรแห่งชาติของกระทรวงเกษตรฯ ให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ซึ่งเครือข่ายฯ มีส่วนร่วมในการร่าง รวมทั้งเสนอให้มีการดำเนินโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย โดยให้อำนาจองค์กรเกษตรกรบริหารจัดการงบประมาณโดยอิสระ

ทั้งนี้ กระบวนการเรียนรู้และพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในประเทศ ไทยทวีความสลับซับซ้อนยิ่งขึ้นตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา เนื่องจากเป็นช่วงเวลาทั้งรัฐ สถาบันกษัตริย์ ภาคธุรกิจเอกชน รวมทั้งสื่อมวลชนเริ่มให้ความสำคัญกับการพัฒนาและส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างจริงจังและเป็นรูปธรรม โดยรัฐได้กำหนดให้มีแผนงานด้านการวิจัยเกี่ยวกับเกษตรกรรมยั่งยืน พร้อมกับแต่งตั้งคณะกรรมการพัฒนาการเกษตรยั่งยืนชุดต่างๆ ทำหน้าที่กำหนดนโยบายและแนวทางการพัฒนาการเกษตรยั่งยืน ทั้งด้านการวิจัย พัฒนา และส่งเสริมการร่วมมือกับภาคเอกชน รวมทั้งแหล่งงบประมาณและความร่วมมือจากต่างประเทศ ขณะเดียวกันรัฐได้กำหนดให้มีแผนงานและมาตรการสนับสนุนเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นการเฉพาะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือโครงการปรับโครงสร้างและระบบการผลิตการเกษตร ซึ่งเน้นการพัฒนาการเกษตรที่เกษตรกรเป็นผู้ริเริ่มและกำหนดแผนการผลิตเอง เจ้าหน้าที่เกษตรทำหน้าที่ให้ความรู้ และให้การสนับสนุนตามที่จำเป็น โดยระยะแรกเน้นการปรับเปลี่ยนพืชที่มีปัญหา ส่วนระยะที่ 2 เน้นการสนับสนุนการเกษตรแบบผสมผสาน ขณะที่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ได้กำหนดพื้นที่เป้าหมายสำหรับการปรับโครงสร้าง

การเกษตรเป็นระบบเกษตรกรรมยั่งยืนไม่ต่ำกว่าร้อยละ 20 ของพื้นที่การเกษตร
ทั้งประเทศหรือประมาณ 25 ล้านไร่ โดยนอกจากสนับสนุนเกษตรกรในด้าน
ต่างๆ อาทิ แหล่งน้ำ ปัจจัยการผลิต สินเชื่อระยะยาว ตลาด แผนพัฒนาฯ
ฉบับนี้ยังกำหนดให้ปรับระบบการส่งเสริมเกษตรของรัฐจากการเป็นผู้ส่งเสริม
หลักมาเป็นผู้ประสานงานระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้อง เช่นเดียวกับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่
9 ที่ส่งเสริมกระบวนการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืนโดยให้เกษตรกรเรียนรู้
จากประสบการณ์ของเกษตรกรและกลุ่มเกษตรกร โดยเฉพาะอย่างยิ่งนโยบาย
ของรัฐบาลชุดปัจจุบันส่งเสริมการทำเกษตรผสมผสาน เกษตรทางเลือก และ
เกษตรอินทรีย์ รวมทั้งส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้แก่เกษตรกร

ขณะที่สถาบันเกษตรกรดำเนินการพัฒนา และส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน
ใน 2 ลักษณะ ลักษณะแรกคือการวิจัยและส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนภายใต้
ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งมีจำนวนมาก เฉพาะใน
ส่วนที่เกี่ยวกับการแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติมีจำนวน
กว่า 1,000 โครงการ และมีเกษตรกรเข้าร่วมจำนวนมาก โดยเฉพาะชาวเขา
เผ่าต่างๆ ซึ่งอาศัยอยู่ในพื้นที่สูง ส่วนการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนอีกลักษณะ
คือโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ ซึ่งเป็นเป็นแนวทางการบริหารงานพัฒนาการ
เกษตรที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริขึ้น เพื่อแก้ไขปัญหา
การเกษตรไม่ได้ผลในเขตพื้นที่ขาดแคลนน้ำ มีลักษณะเป็นระบบการเกษตร
ที่เน้นการจัดการทรัพยากรน้ำในไร่นาในรูปแบบของสระน้ำในไร่นา ในพื้นที่
ขนาดเล็กประมาณ 10-15 ไร่และอยู่นอกเขตชลประทานที่สมบูรณ์ โดยหลัง
จากรัฐดำเนินการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนในระดับนโยบาย โครงการเกษตร
ทฤษฎีใหม่ได้รับการดำเนินการโดยหน่วยงานรัฐทั้งที่เกี่ยวข้องและไม่เกี่ยวข้อง
จำนวนมาก โดยเฉพาะแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ได้กำหนดแผนงานส่งเสริม

โครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริเป็นการเฉพาะ ซึ่งมีเกษตรกรเข้าร่วมโครงการฯ จำนวนมาก

เช่นเดียวกับในส่วนของภาคธุรกิจเอกชน บริษัทเอกชนบางบริษัทดำเนินการส่งเสริมการปลูกพืชผักปลอดสารพิษด้วยการเป็นผู้รับซื้อผลผลิตทั้งหมด โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อตลาดพืชผักปลอดสารพิษขยายตัว บริษัทเอกชนเหล่านี้ได้ร่วมกับหน่วยงานรัฐดำเนินการส่งเสริมการผลิตผักอนามัยให้แก่เกษตรกร โดยหน่วยงานรัฐมีหน้าที่เป็นผู้รับประกันคุณภาพผลผลิตด้วยการติดสติ๊กเกอร์หรือบรรจุถุงที่มีตรารับรองว่าเป็นผักอนามัยหรือผักปลอดสารพิษ ส่วนบริษัทเอกชนรับผิดชอบด้านการตลาด ซึ่งมีเกษตรกรเข้าร่วมโครงการจำนวนหนึ่ง ขณะที่ในส่วนของสื่อมวลชน สื่อแขนงต่างๆ ได้จัดให้มีรายการเกี่ยวกับเกษตรกรรมยั่งยืนจำนวนมาก มีทั้งรายการเกี่ยวกับการถ่ายทอดความรู้ด้านเทคนิค เกษตรกรรมยั่งยืนของสถาบันวิชาการต่างๆ รายการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน ฯลฯ ส่งผลให้เกษตรกรหันมาทำเกษตรแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืนจำนวนมาก หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง การรับรู้ผ่านทางสื่อมวลชนเป็นรูปแบบการเรียนรู้และพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่โดดเด่นอย่างมากตั้งแต่กลางทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา

ประเด็นที่ควรพิจารณาคือ ถึงแม้จะมีฝ่ายต่างๆ เข้ามาเกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นจำนวนมาก แต่ฝ่ายต่างๆ เหล่านี้มีเป้าหมาย หลักการ และแนวทางการเรียนรู้ ส่งเสริม และพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนต่างกัน ซึ่งส่งผลให้ประสิทธิภาพและประสิทธิผลของกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนของแต่ละฝ่ายต่างกันอย่างสำคัญ ดังจะได้กล่าวถึงในส่วนต่อไป

นัยทางเศรษฐกิจและการเมืองของกระบวนการเรียนรู้และพัฒนา ระบบ เกษตรกรรมยั่งยืนในสังคมไทย

การเรียนรู้และพัฒนา ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนของฝ่ายต่างๆ ในสังคมไทยมีเป้าหมายต่างกัน เกษตรกรโดยเฉพาะรายที่ปรับเปลี่ยนระบบการผลิตรายแรกๆ มีเป้าหมายเพื่อการพึ่งตนเองเป็นหลักทั้งในส่วนการผลิตและการบริโภค คือ เน้นการใช้ปัจจัยการผลิตในไร่นาหรือในท้องถิ่นและเน้นการปลูกพืชและการเลี้ยงสัตว์เพื่อบริโภค เหลือจึงขาย ซึ่งเป้าหมายเช่นนี้คล้ายคลึงกับการพัฒนาและส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนขององค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งส่งเสริมให้เกษตรกรทำการเกษตรโดยใช้ปัจจัยการผลิตในไร่นาหรือท้องถิ่น ลดการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก โดยเฉพาะปัจจัยการผลิตจำพวกสารเคมี การเกษตร ขณะเดียวกันก็ส่งเสริมให้เกษตรกรทำการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลัก เป้าหมายด้านการตลาดมีความสำคัญรองลงมา ซึ่งรูปแบบการเกษตรดังกล่าวนี้ นอกจากจะช่วยแก้ปัญหาเศรษฐกิจให้แก่เกษตรกร ยังเป็นการอนุรักษ์และฟื้นฟูสภาพแวดล้อม รวมทั้งช่วยให้เกษตรกรและผู้บริโภคปลอดภัยจากพิษภัยของสารเคมีในเวลาเดียวกัน

เปรียบเทียบกับเป้าหมายการพัฒนาและส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืนของรัฐพบว่าต่างกัน เพราะการที่รัฐหันมาส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนส่วนหนึ่งเป็นเพราะการดำเนินการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวที่ผ่านมาประสบปัญหาด้านการตลาด ไร่นาสวนผสมที่รัฐดำเนินการส่งเสริมมีเป้าหมายเพื่อลดความเสี่ยงจากภาวะราคาผลผลิตผันผวน มากกว่าต้องการให้เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้เป็นลำดับแรก โดยเฉพาะนโยบายของรัฐบาลชุดปัจจุบัน เน้นการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์เชิงเดี่ยวเพื่อการส่งออก เป็นการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของภาคการเกษตรไทยในตลาดโลก ทั้งนี้ยังไม่นับรวม

กรณีที่มีนโยบายด้านการพัฒนาการเกษตรของประเทศไทยยังคงสนับสนุนการขยายตัวของเกษตรแผนใหม่ โดยเฉพาะธุรกิจและอุตสาหกรรมการเกษตร และนโยบายการพัฒนาประเทศไทยยังคงต้องการรักษาอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจให้อยู่ในระดับที่เหมาะสม เพื่อให้การเจริญเติบโตเป็นไปอย่างต่อเนื่องและมีเสถียรภาพ โดยการเกษตรมีฐานะเป็นสาขาการผลิตหนึ่งที่จะช่วยให้เป้าหมายดังกล่าวบรรลุได้ ฉะนั้น รัฐบาลจึงยังคงสนับสนุนการใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอกไร้ณา เช่น ปุ๋ยเคมี และสารเคมีกำจัดศัตรูพืชอย่างต่อเนื่อง ขณะที่การส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนดำเนินการในพื้นที่เกษตรกรรมล้าหลังเสียเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งยังคงส่งเสริมการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชควบคู่ไปด้วย ซึ่งขัดแย้งกับเป้าหมายการพึ่งตนเองด้านการผลิตของเกษตรกรอย่างสำคัญ ซึ่งการส่งเสริมการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนเช่นที่วุ้นนี้เกิดขึ้นในส่วนของเกษตรทฤษฎีใหม่เช่นกัน

ขณะที่การส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนของบริษัทเอกชนไม่เพียงแต่จะมีระบบตลาดเป็นตัวนำ หากแต่ยังเป็นการส่งเสริมที่คำนึงถึงผลตอบแทนทางธุรกิจของบริษัท มากกว่าคุณภาพชีวิตของเกษตรกรและสิ่งแวดล้อม เป็นการเพิ่มช่องทางประกอบธุรกิจของบริษัทธุรกิจและอุตสาหกรรมการเกษตร และเป็นการนำเกษตรกรรมยั่งยืนเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาดอย่างเต็มรูป ซึ่งขัดแย้งกับหลักการพึ่งตนเองของเกษตรกรรมยั่งยืน นอกจากนี้ บริษัทที่ผลิตปัจจัยการผลิตจำพวกปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยชีวภาพ หัวเชื้อน้ำหมักชีวภาพ ฯลฯ ส่วนหนึ่งเป็นบริษัทที่เดิมผลิตปัจจัยการผลิตจำพวกสารเคมีชนิดต่างๆ และปัจจุบันยังคงผลิตอยู่ ฉะนั้น การหันมาผลิตปัจจัยการผลิตสำหรับการทำเกษตรกรรมยั่งยืนของบริษัทเหล่านี้จึงเป็นเพียงการเพิ่มสินค้าตัวใหม่หรือเพิ่มช่องทางการตลาดของบริษัท ท่ามกลางแรงกดดันต่อสินค้าจำพวกสารเคมีการเกษตรที่ทวีความ

เข้มข้นขึ้นเรื่อยๆ

นอกจากนี้ เป้าหมายการเรียนรู้และพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรไม่ได้จำกัดเฉพาะในส่วนของการผลิต การแปรรูป และตลาด หากยังหมายรวมถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยรอบ ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของไร่มุขเวียน วนเกษตร สวนดุขง ประมงพื้นบ้าน ฯลฯ นอกจากนี้ การทำเกษตรกรรมยั่งยืนโดยเฉพาะที่เป็นรูปแบบดั้งเดิมไม่ได้เป็นกิจกรรมการผลิตเพียงโดดๆ หากแต่ยังสัมพันธ์กับมิติทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน ดังกรณีไร่มุขเวียนซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจของสมาชิกในชุมชนในการจัดการและดูแลรักษา โดยเฉพาะในส่วนของการเผาไร่หรือการจัดการไฟ ซึ่งการให้ความสำคัญกับการจัดการทรัพยากรเช่นนี้เกิดขึ้นในกรณีการส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนขององค์กรพัฒนาเอกชนเช่นกัน โดยองค์กรพัฒนาเอกชนจำนวนหนึ่งได้อาศัยเกษตรกรรมยั่งยืน เช่น ไร่มุขเวียน วนเกษตร ไร่สวนผสม การปลูกพืชแนวระดับ เป็นยุทธศาสตร์ในการอ้างสิทธิและความชอบธรรมของชุมชนดั้งเดิมในการอยู่อาศัยและทำกินในเขตป่า เป็นการประยุกต์ใช้เกษตรกรรมยั่งยืนในการแก้ไขปัญหาระบบกรรมสิทธิ์ในที่ทำกินในเขตป่า

เปรียบเทียบกับเป้าหมายการส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนของหน่วยงานรัฐพบว่ามีความแตกต่างกัน เนื่องจากการส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนของรัฐจำกัดเฉพาะการแก้ปัญหาด้านการผลิต แต่ไม่ได้เชื่อมโยงกับปัญหาการจัดการทรัพยากร ดังกรณีการส่งเสริมวนเกษตรของรัฐกับองค์กรพัฒนาเอกชนที่มีเป้าหมายต่างกัน เพราะการส่งเสริมวนเกษตรของรัฐที่เริ่มต้นมาตั้งแต่ทศวรรษ 2480 มีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ปัญหาความยากจนของเกษตรกรในพื้นที่ป่าและทิวคันดาร์ เป็นการให้ที่ดินในป่าเสื่อม

โทรรมแก่เกษตรกรที่อาศัยอยู่โดยรอบทำการเกษตร แต่ไม่ได้มอบกรรมสิทธิ์ให้ หรือไม่สนใจปัญหากรรมสิทธิ์ที่เกษตรกรเหล่านี้เผชิญอยู่ เช่นเดียวกับการส่งเสริมเกษตรทฤษฎีใหม่และการส่งเสริมการปลูกผักปลอดสารเคมีของภาคธุรกิจเอกชนที่ไม่ได้เชื่อมโยงกับปัญหาสิทธิในที่ดินทำกินของเกษตรกรแต่อย่างใด

นอกจากในส่วนของการเป้าหมาย หรือเหตุผลเบื้องหลังในการส่งเสริมและพัฒนากระบวนการเกษตรกรรมยั่งยืน ฝ่ายต่างๆ เหล่านี้มีความเข้าใจเกี่ยวกับเกษตรกรรมยั่งยืนต่างกัน นับตั้งแต่ในส่วนจากรูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืน ซึ่งองค์กรพัฒนาเอกชนเห็นว่าไร้ความสัมพันธ์ที่หน่วยงานรัฐดำเนินการส่งเสริมไม่จัดว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของเกษตรกรรมยั่งยืน เพราะเป็นเพียงการทำเกษตรที่มีกิจกรรมการผลิตหลายอย่างในไร่นาเพื่อลดความเสี่ยงจากภาวะราคาผลผลิตผันผวนเป็นหลัก แต่ไม่ได้จัดการให้กิจกรรมการผลิตผสมผสานเกื้อกูลกันเพื่อลดต้นทุนการผลิตและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างสูงสุดเหมือนเกษตรผสมผสาน เช่นเดียวกับเกษตรทฤษฎีใหม่ที่ไม่อาจนับเป็นเกษตรกรรมยั่งยืน เพราะนอกจากยังส่งเสริมการใช้สารเคมีการเกษตร กิจกรรมการผลิตในฟาร์มยังไม่ผสมผสานเชื่อมโยงกันเท่าที่ควร หรือกรณีสารเคมีการเกษตร ซึ่งองค์กรพัฒนาเอกชนเห็นว่าขึ้นสูงสุดแล้วเกษตรกรรมยั่งยืนไม่ใช่สารเคมีการเกษตร ทว่านักวิชาการด้านการเกษตรทั้งในสถาบันการศึกษาและหน่วยงานรัฐ โดยเฉพาะรายที่เป็นที่ปรึกษาหรือทำการวิจัยให้กับบริษัทผลิตและจำหน่ายสารเคมีการเกษตร เห็นว่าสามารถใช้ได้ เพราะเห็นว่าสารเคมีเหล่านี้ไม่ใช่สารพิษ อีกทั้งยังมีประโยชน์ต่อพืชและดินเมื่อใช้ตามคำแนะนำ อันตรายหรือผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อสิ่งแวดล้อมและเกษตรกรส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากการที่เกษตรกรไม่ปฏิบัติตามคำแนะนำ ฉะนั้น จึงยังคงแนะนำให้ส่งเสริมการใช้สารเคมีการเกษตรในการทำเกษตรยั่งยืนดังที่กล่าวแล้วก่อนหน้านี้

นอกจากนี้ รูปแบบ/วิธีการเรียนรู้ ส่งเสริม และพัฒนาระบบเกษตรกรรม ยั่งยืนของฝ่ายต่างๆ เหล่านี้มีความต่างกัน โดยรูปแบบ/วิธีการเรียนรู้ของ เกษตรกรส่วนใหญ่เกิดขึ้นขณะทำการเกษตร ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นการเรียนรู้และ ทดลองขณะทำการเกษตร ขณะที่บางส่วนเป็นการเรียนรู้จากบิดามารดา โดย เฉพาะอย่างยิ่งในหลายกรณีการเรียนรู้เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขและบริบททาง สังคมและวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นงานประเพณีทางศาสนา งานสงกรานต์ งานลอยกระทง งานบวช งานแต่งงาน งานศพ ฯลฯ นอกจากนี้เปิดโอกาสให้มีการ แลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์อย่างรอบด้าน ความรู้ที่เกิดขึ้นยังไหล เวียนไปทั่วชุมชนและดำรงอยู่อย่างยาวนาน ซึ่งการเรียนรู้ผ่านการแลกเปลี่ยน ความรู้และประสบการณ์ระหว่างกันเช่นนี้เป็นรูปแบบที่องค์กรพัฒนาเอกชน นิยมใช้เช่นกัน เพราะนอกจากทดลองรูปแบบและเทคนิคการเกษตรร่วมกับ เกษตรกร องค์กรพัฒนาเอกชนยังเน้นการศึกษาประสบการณ์การทำเกษตรของ เกษตรกรและชุมชน เป็นการให้ความสำคัญกับความรู้ที่ก่อตัวขึ้นบนฐานของ สังคมและวัฒนธรรม และเป็นการปรับเปลี่ยนสถานะของเกษตรกรจากผู้รับ ผลการศึกษาหรือวัตถุแห่งการศึกษาเป็นผู้ศึกษาร่วมและแหล่งที่มาของความรู้ จึงเป็นการหนุนเสริมกระบวนการเรียนรู้ของเกษตรกรอย่างสำคัญ

ทว่าการพัฒนา และส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนของหน่วยงานรัฐเน้นการ ถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยีการเกษตรสำเร็จรูปแก่เกษตรกร มากกว่าจะ เปิดโอกาสให้เกษตรกรเรียนรู้และพัฒนาระบบการเกษตรด้วยตนเอง นอกจากนี้ การส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนของหน่วยงานรัฐเป็นการนำนโยบายจากส่วน กลางลงมาปฏิบัติในพื้นที่ และเป็นการดำเนินการภายใต้งานประจำของกรม ต่างๆ ตามระบบการจัดสรรงบประมาณ แต่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับปัญหาและ ความต้องการของเกษตรกรในพื้นที่ เจ้าหน้าที่มักเน้นความรู้ที่ต้องการให้และ

เน้นการสนับสนุนปัจจัยการผลิตหรือเงินทุน เพื่อให้เกิดกิจกรรมตามแผนงาน หรือสร้างแรงจูงใจให้เกษตรกรรวมตัวเพื่อรับการสนับสนุน แต่ไม่เน้นการสร้าง กระบวนการเรียนรู้หรือการพัฒนากระบวนการกลุ่ม ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญของการเรียนรู้และพัฒนาในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน นอกจากนี้ รัฐมักให้ความสำคัญ กับผลสำเร็จเชิงปริมาณ มากกว่าการพัฒนาในเชิงคุณภาพ กระบวนการเรียนรู้หรือปรับเปลี่ยนแนวคิดจึงเกิดขึ้นค่อนข้างน้อย

ทั้งนี้ เพราะเหตุที่ฝ่ายต่างๆ มีเป้าหมาย ความเข้าใจ และแนวทางการเรียนรู้ พัฒนา และส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืนต่างกันดังกล่าว ส่งผลให้ ประสิทธิภาพที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเหล่านี้แตกต่างกันอย่างสำคัญ เกษตรกร ที่ปรับเปลี่ยนเรียนรู้และพัฒนาในระบบเกษตรกรรมยั่งยืนด้วยตนเองในช่วงแรกๆ มักประสบความสำเร็จและได้กลายเป็นต้นแบบให้เกษตรกรรายอื่นๆ ได้ไปศึกษาดูงาน ขณะที่การพัฒนาและส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืนขององค์กรพัฒนา เอกชนประสบความสำเร็จระดับหนึ่ง เพราะสามารถคิดค้นและพัฒนา ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่เหมาะสมได้หลายรูปแบบ ก่อให้เกิดเกษตรกรต้นแบบ กระจายอยู่ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ รวมทั้งก่อให้เกิดการรวมกลุ่มของ เกษตรกรในระดับและลักษณะต่างๆ เพื่อร่วมกันเรียนรู้และพัฒนา ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือสามารถผลักดันให้เกษตรกรกรรมยั่งยืนได้รับการบรรจุไว้ในระดับนโยบาย แม้ในทางปฏิบัติจะมีข้อจำกัดรวมทั้งปัญหาและอุปสรรคอยู่ระดับหนึ่ง

ส่วนการดำเนินกิจกรรมส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนของรัฐ แม้จะประสบความสำเร็จในเชิงปริมาณทั้งในแง่พื้นที่การเกษตรและครัวเรือนเกษตรกร รวมถึงช่วยให้เกษตรกรบางรายมีรายได้เพิ่มขึ้น แต่มีข้อจำกัดหลายประการ เช่น เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนของหน่วยงานรัฐยังมีแนว

คิดที่มีตลาดเป็นตัวนำหรือต้องการผลตอบแทนด้านรายได้เป็นหลัก ซึ่งขัดกับหลักการพึ่งตนเองของเกษตรกรรมยั่งยืน ขณะเดียวกันส่วนใหญ่ยังคงใช้สารเคมี การเกษตรในการทำการเกษตรยั่งยืนเพราะเชื่อว่ามีประสิทธิภาพกว่าสารอินทรีย์หรือชีววิธี เป็นคล้ายๆ การทำเกษตรเคมีเชิงเดี่ยวแปลงเล็กหลายๆ แปลงแล้วนำมารวมในพื้นที่เกษตรกร 1 ราย ซึ่งไม่อาจจัดเป็นเกษตรกรรมยั่งยืนที่แท้จริงได้ นอกจากนี้ การส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนของหน่วยงานรัฐ ถูกเกษตรกรปฏิเสธในบางครั้ง เพราะเป็นการให้เทคโนโลยีแบบสูตรสำเร็จโดยไม่ได้อธิบายองค์ประกอบที่เป็นตัวเกษตรกร สภาพพื้นที่ และการปฏิบัติแบบดั้งเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แม้หน่วยงานรัฐและสถาบันวิชาการจะหันมาให้ความสำคัญกับการวิจัยด้านเกษตรกรรมยั่งยืนจำนวนมาก ทว่างานวิจัยเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยเฉพาะด้านและเป็นการวิจัยแบบแยกส่วน มิได้ใช้กรอบการวิจัยแบบองค์รวม เมื่อนำมาส่งเสริมจึงไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะกิจกรรมต่างๆ ในระบบการเกษตรมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันทั้งบวกและลบ นอกจากนี้ ผู้วิจัยมิได้มองถึงโครงสร้างปัญหาการเกษตรที่เกษตรกรรายย่อยเป็นผู้เสียเปรียบ และอยู่ภายใต้การครอบงำของบรรษัทยักษ์ใหญ่ทางการเกษตร

เช่นเดียวกับโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ ที่แม้ประสบความสำเร็จในเชิงปริมาณแต่ยังมีข้อจำกัดอยู่มาก เนื่องจากเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการส่วนใหญ่ต้องการเพียงการได้รับการสนับสนุนแหล่งน้ำและปัจจัยการผลิต และมีเป้าหมายที่ผลตอบแทนเชิงเศรษฐกิจมากกว่าการพึ่งตนเอง นอกจากนี้ เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการจำนวนมากมีแนวโน้มที่จะไม่สามารถทำการเกษตรทฤษฎีใหม่ต่อไปได้ หรือถึงสามารถทำต่อไปได้ก็ขัดกับหลักการของโครงการ ขณะที่หน่วยงานที่รับผิดชอบโครงการระดับจังหวัดและหน่วยงานที่ปฏิบัติงานในพื้นที่ไม่สามารถประสานงานกันได้ เพราะปัญหาระเบียบราชการ ส่วนเจ้าหน้าที่

ระดับปฏิบัติการส่วนใหญ่ขาดความเข้าใจเกี่ยวกับโครงการ ทำให้ไม่สามารถถ่ายทอดแก่เกษตรกรได้ชัดเจน และทำให้ขั้นตอนการคัดเลือกเกษตรกรเข้าร่วมโครงการขาดประสิทธิภาพและการมีส่วนร่วมของเกษตรกร ประกอบกับการดำเนินงานเน้นเป้าหมายเชิงปริมาณเป็นหลัก เจ้าหน้าที่จึงเพียงแต่สอบถามความสนใจ หากเกษตรกรรายใดสนใจและมีความพร้อมเจ้าหน้าที่จะดำเนินการสนับสนุนโดยไม่พิจารณาคุณสมบัติข้ออื่นๆ อีก นอกจากนี้ เจ้าหน้าที่มักสอบถามความสนใจจากเกษตรกรรายเดิมๆ การสนับสนุนจึงซ้ำซากทั้งพื้นที่และเกษตรกร

ความสั่ท้าย

การเรียนรู้และพัฒนากระบบเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นการเคลื่อนไหวด้านสิทธิเกษตรกรอย่างรอบด้าน เพราะภายใต้กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวได้ก่อให้เกิดระบบเกษตรกรรมที่มีความยั่งยืนทั้งในแง่นิเวศวิทยา เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม อีกทั้งยังก่อให้เกิดกลุ่ม/เครือข่ายที่นอกจากจะเป็นช่องทางและเงื่อนไขการเรียนรู้ที่สำคัญ กลุ่ม/เครือข่ายดังกล่าวยังเป็นพลังในการเคลื่อนไหวเรียกร้องในระดับต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนไม่ได้หมายความว่าเพียงรูปแบบหรือเทคนิคการเกษตรภายในแปลง หากยังหมายรวมถึงแบบแผนและสิทธิในการจัดการทรัพยากรอย่างสำคัญ ฉะนั้น การเรียนรู้และพัฒนากระบบเกษตรกรรมยั่งยืนจึงเป็นการพัฒนาและปกป้องสิทธิเกษตรกรไปในเวลาเดียวกัน

ทั้งนี้ ประสบการณ์การเรียนรู้และพัฒนากระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในประเทศไทยในช่วง 3 ทศวรรษที่ผ่านมาชี้ให้เห็นว่า 1) รูปแบบและเนื้อหาการเรียนรู้และพัฒนากระบบเกษตรกรรมยั่งยืนไม่มีแบบแผนใดแบบแผนหนึ่ง

ตายตัว การส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืนจึงจำเป็นต้องคิดถึงรูปแบบและ
เนื้อหาที่ยืดหยุ่นต่อความแตกต่างหลากหลายเหล่านี้ 2) การส่งเสริมระบบ
เกษตรกรรมยั่งยืนแก่เกษตรกรภายใต้ระบบการบริหารราชการแผ่นดินไม่เอื้อต่อ
การเรียนรู้ของเกษตรกร เพราะระบบดังกล่าวแข็งตัวเกินไป จำเป็นต้องสร้าง
รูปแบบหรือระบบการส่งเสริมที่เป็นอิสระและยืดหยุ่น 3) การส่งเสริมการเรียนรู้
และพัฒนาาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนแก่เกษตรกรควรให้ความสำคัญกับความ
ริเริ่มสร้างสรรค์ของเกษตรกรควบคู่ไปกับกระบวนการกลุ่ม ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญ
ของการเรียนรู้ และ 4) ความสำเร็จของการเรียนรู้และพัฒนาาระบบเกษตรกรรม
ยั่งยืนไม่ได้จำกัดเฉพาะกิจกรรมในแปลง หากแต่ที่สำคัญกว่าคือความคิดใน
การพึ่งตนเองของเกษตรกร

ดอวมทลายทลายทางจิตภาพ ทรัพย์สินกรรรมชาติอันล้ำค่า
ผนวกภูมิปัญญาอัน ท้องถิ่นนั้นสร้างรักษา
เป็นฐานการผลิต บัณฑิตต่างชีวิตตลอดมา
เป็นสิทธิ์อันทรงค่า อย่าให้ใครมา เอาไปครอง

สิทธิชุมชนและสิทธิเกษตรกรใน ทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ
และคณะ

สิทธิของเกษตรกร และชุมชนในทรัพยากรชีวภาพเป็นเรื่องใหม่ในบริบทของสังคมไทย ประเด็นเหล่านี้ได้รับการพูดถึงเมื่อไม่นานมานี้เอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อกระแสการเข้ามาแย่งชิงสิทธิในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาของท้องถิ่นผ่านระบบทรัพย์สินทางปัญญาแบบตะวันตกได้รับการกล่าวถึงในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา

การถกเถียงเพื่อทำความเข้าใจในเรื่องนี้เปิดกว้างมากยิ่งขึ้น เมื่อเกิดกรณีข้อถกเถียงในสังคมไทยเกี่ยวกับการให้สัตยาบันในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ เมื่อกระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อมซึ่งในขณะนั้นเป็นผู้ได้รับมอบหมายจากรัฐบาลให้เป็นผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับประเด็นดังกล่าวเห็นว่าควรให้สัตยาบันในพิธีสาร แต่องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการบางส่วน และกระทรวงสาธารณสุขเห็นว่าไม่ควรเร่งให้สัตยาบันจนกว่าจะมีการพิจารณาข้อดีข้อเสียตลอดจนต้องมีการเตรียมความพร้อมเสียก่อน โดยประเด็น

เกี่ยวกับอธิปไตยของประเทศและสิทธิของชุมชนเกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นได้กลายเป็นหัวใจของการถกเถียงทางความคิดในกรณีดังกล่าวในรอบสิบปีที่ผ่านมา นอกเหนือจากข้อถกเถียงภายใต้บริบทของเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพแล้ว สังคมไทยและสังคมโลกยังเผชิญกับความขัดแย้งเกี่ยวกับเทคโนโลยีพันธุวิศวกรรม และความขัดแย้งเกี่ยวกับการให้สิทธิผูกขาดทรัพย์สินทางปัญญาในสิ่งมีชีวิตไปพร้อมๆ กันด้วย

ท่ามกลางบริบทดังกล่าวได้ทำให้ความรู้ และความเข้าใจเกี่ยวกับประเด็นสิทธิของเกษตรกรและชุมชนในทรัพยากรชีวภาพค่อยๆ ก่อรูปขึ้น โดยถูกผนวกเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของแนวความคิดว่าด้วยสิทธิชุมชนซึ่งเริ่มต้นขึ้นก่อนหน้านี้ไม่นาน

โดยในช่วงหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมา มีความเคลื่อนไหวที่เกี่ยวข้องกับประเด็นสิทธิของเกษตรกรและชุมชน ที่อาจจำแนกได้ 3 กระแสสำคัญ คือ

1. การเข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพ/

ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Bioprospecting)

โดยเหตุที่วัตถุดิบทางชีวภาพนั้นกระจุกตัวอยู่ในภูมิภาคเขตร้อน ทำให้อุตสาหกรรมชีวภาพจำเป็นต้องเข้ามาค้นหาทรัพยากรชีวภาพในรูปแบบต่างๆ โดยในกรณีของประเทศไทยนั้นนับตั้งแต่เริ่มต้นอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพเป็นต้นมามีเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นหลายครั้ง ดังนี้

1) กรณีการแย่งชิงเชื้อรา 200 สายพันธุ์โดยมหาวิทยาลัย พอร์ตสมัท

เรื่องนี้ได้รับการเปิดเผยเมื่อปี 2541 โดยนักวิทยาศาสตร์ชาวอังกฤษชื่อ

ดร.นิเกล ไฮเวลโจนส์ (Dr Nigel Hywel-Jones) ซึ่งพบว่านักวิทยาศาสตร์ชาติเดียวกันชื่อ ดร.กาเรธ โจนส์ (Dr. Gareth Jones) จากมหาวิทยาลัยพอร์ตสมัธได้เข้ามาเก็บตัวอย่างเชื้อราในประเทศไทยประมาณ 200 สายพันธุ์ระหว่างปี 2536-39 แต่ไม่ยอมส่งคืนตามที่ได้ตกลงกันได้

ดร.นิเกลซึ่งทำงานร่วมกับศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ (Biotech) ของไทยเชื่อว่า เชื้อราจากประเทศไทยดังกล่าวจะมีสารสำคัญที่อาจใช้เป็นยารักษาโรคหลายชนิด เช่น เอชส์และมะเร็ง ซึ่งหากเป็นจริงก็หมายความว่าเชื้อราเหล่านั้นจะมีคุณค่ามหาศาลทางการแพทย์ และเป็นไปได้ว่ามหาวิทยาลัยพอร์ตสมัธซึ่งเป็นสถาบันชั้นนำของโลกที่ศึกษาเชื้อราจากทะเลได้ขายเชื้อราดังกล่าวแล้วให้กับบริษัทขนาดใหญ่ จึงไม่ยอมส่งคืนเชื้อราดังกล่าวกลับประเทศไทย

การวิจัยและเก็บตัวอย่างเชื้อราในทะเลเกิดขึ้นในช่วงปี 2536-2539 โดย ดร.กาเรธ โจนส์ที่ได้ลาออกจากมหาวิทยาลัยพอร์ตสมัธก่อนกำหนดเกษียณอายุเล็กน้อย และมารับทำงานร่วมกับศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติของไทยด้วยสัญญาช่วงสั้นๆ ครอบคลุมเก็บเชื้อราในบริเวณป่าชายเลนและชายฝั่งทะเลอันดามันในบริเวณจังหวัดพังงา กระบี่ และฝั่งทะเลอ่าวไทยที่จังหวัดสงขลา

อย่างไรก็ตามระหว่างช่วงเวลาดังกล่าวประเทศไทยยังไม่มีธนาคารที่ดีพอสำหรับการเก็บรวบรวมจุลินทรีย์แต่อย่างใด ตัวอย่างเชื้อราจำนวน 200 สายพันธุ์จึงถูกส่งไปเก็บไว้ที่มหาวิทยาลัยพอร์ตสมัธในประเทศอังกฤษ ทั้งนี้โดยเข้าใจร่วมกันแต่ต้นว่าเมื่อใดที่ธนาคารเก็บรวบรวมพันธุ์จุลินทรีย์ของไทยแล้วเสร็จและมีความพร้อมพอ มหาวิทยาลัยพอร์ตสมัธจะต้องแบ่งตัวอย่างเชื้อราดังกล่าวมาเก็บไว้ในประเทศไทยด้วย ทั้งนี้โดยเป็นไปตามขอบปฏิบัติทั่วไปเกี่ยว

กับความร่วมมือทางวิชาการในขณะนั้น ซึ่งมีได้มีข้อตกลงเกี่ยวกับการย้ายโอน
พันธกรรม (Material Transfer Agreement) แต่อย่างไร

ศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ ได้ทำหนังสือร้องขอ
คืนสายพันธุ์เชื้อราดังกล่าวแต่ได้รับการปฏิเสธจากผู้บริหารของมหาวิทยาลัย
พอร์ตสมัธ โดย มร.คีธ ไวท์ลอร์ (Mr.Keith Whitelaw) ผู้อำนวยการฝ่าย
พัฒนาธุรกิจของมหาวิทยาลัยพอร์ตสมัธให้เหตุผลแบบน้ำขึ้นง เพื่อยุบสายพันธุ์
เชื้อราทั้งหมดที่เก็บได้จากประเทศไทยว่า “เชื้อราที่เก็บไว้ที่มหาวิทยาลัยของ
เรานั้นเป็นตัวอย่างเชื้อราที่เก็บมาจากสถานที่ต่างๆ ทั่วโลก ซึ่งรวมถึงจาก
ประเทศไทยด้วย และเก็บโดยคณะนักวิจัยของมหาวิทยาลัย ดังนั้นมหาวิทยาลัย
พอร์ตสมัธจึงมีสิทธิตามกฎหมายและเป็นเจ้าของตัวอย่างเชื้อราทุกชนิดที่เก็บ
รักษาไว้ในมหาวิทยาลัย”

และยังกล่าวอ้างอีกด้วยว่า “มหาวิทยาลัยได้ปรึกษาข้อกำหนดแล้ว และ
เชื่อว่าการอ้างสิทธิดังกล่าวมิได้ขัดแย้งกับเจตนารมณ์ของข้อตกลงที่ ริโอ เดอ
จาเนโร ว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ ดังนั้นจึงไม่มีคำถามใดๆ ที่จะ
แย้งได้ว่าส่วนหนึ่งของเชื้อราที่เก็บไว้ไม่ได้เป็นของมหาวิทยาลัย”

อย่างไรก็ตามการเคลื่อนไหวของดร.นิเกล ไฮเวลโจนส์ ที่นำเรื่องนี้ออก
เผยแพร่ในหนังสือพิมพ์ลอนดอนไทม์ที่อังกฤษ และการเคลื่อนไหวขององค์กร
พัฒนาเอกชนในประเทศไทยเพื่อสนับสนุนการทำงานของดร.นิเกล ทำให้มหา
วิทยาลัยพอร์ตสมัธถูกกดดันอย่างหนักจนยอมส่งคืนสายพันธุ์ดังกล่าวกลับ
ประเทศไทยในที่สุด

2) กรณีนักวิจัยสหรัฐปรับปรุงพันธุ์ข้าวหอมมะลิเพื่อแข่งขันกับ ชาวนาไทย

รายงานข่าวของสำนักข่าวรอยเตอร์เมื่อ 27 กันยายน 2544 ซึ่งเปิดเผยโครงการวิจัยพันธุ์ข้าวหอมมะลิของนักวิจัยชาวอเมริกันทำให้เกิดกระแสความไม่พอใจในหมู่ชาวนาและประชาชนไทยขึ้นอย่างกว้างขวาง กรณีศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้กลายเป็นประเด็นการแย่งชิงทรัพยากรชีวภาพที่รู้จักไปทั่วโลก และถูกนำไปใช้เป็นบทเรียนสำหรับทำความเข้าใจเกี่ยวกับการเข้าถึง และการจัดการทรัพยากรชีวภาพโดยองค์กรต่างๆ

โครงการปรับปรุงข้าวหอมมะลิไทยให้ปลูกได้ในสหรัฐอเมริกาเป็นโครงการที่ดำเนินการโดยกระทรวงเกษตรของสหรัฐอเมริกา ใช้ชื่อโครงการว่า “Stepwise Program for Improvement of Jasmine Rice for the United States” ทั้งนี้เพื่อพัฒนาข้าวหอมมะลิให้ปลูกในสหรัฐและแข่งขันได้กับข้าวหอมมะลิจากประเทศไทย โครงการนี้โดยมี ดร.เจ. นีล รุทเกอร์ (Dr.J. Neil Rutger) ผู้อำนวยการศูนย์วิจัยพันธุ์ข้าวแห่งชาติเดลล์เบอรัลส์ของสหรัฐเป็นหัวเรือใหญ่ ศูนย์วิจัยแห่งนี้ตั้งอยู่ที่รัฐอาร์คันซอซึ่งเป็นรัฐที่ปลูกข้าวมากที่สุดในสหรัฐอเมริกา ร้อยละ 48 ของข้าวสหรัฐปลูกจากอาร์คันซอส์นี่เอง ทั้งนี้โดยมีสถาบันวิจัยอีก 2 แห่งเข้าร่วมในโครงการ คือศูนย์วิจัยและการศึกษาเอฟเวอร์เกตต์ มหาวิทยาลัยฟลอริดา มี ดร.คริส เตเรน เป็นผู้ดำเนินงาน และศูนย์วิจัยและส่งเสริมพันธุ์ข้าว มหาวิทยาลัยอาร์คันซอส์ ที่มี ดร.เจมส์ กิบบอนส์ เป็นผู้รับผิดชอบ

วิธีการปรับปรุงพันธุ์ข้าวของสหรัฐอเมริกาดำเนินการโดยเทคนิควิธีสองประการคือ วิธีแรก นำข้าวขาวดอกมะลิ 105 มาฉายรังสีเพื่อให้เกิดการกลายพันธุ์ เป็นพันธุ์ข้าวหอมมะลิที่มีคุณสมบัติตามที่ต้องการ คือ เป็นพันธุ์

ข้าวไม่ไวแสง และมีต้นเตี้ย อันจะสามารถเพาะปลูกได้ในสภาพภูมิอากาศของ
ประเทศสหรัฐ โดยยังคงคุณสมบัติของข้าวหอมมะลิเอาไว้เช่นเดิม และวิธีที่
สองเป็นการนำข้าวขาวดอกมะลิ 105 มาผสมกับข้าวพันธุ์จัสมิน 85 (เป็นพันธุ์
ข้าวที่เกิดจากการผสมระหว่างพันธุ์ IR262 กับพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 เมื่อ
หลายสิบปีก่อน โดย ดร.เบน แจคสัน แต่ไม่ค่อยได้รับความนิยมนักในอเมริกา
เพราะคุณภาพยังไม่เทียบเท่าข้าวหอมมะลิ)

ผลกระทบจากโครงการนี้ของสหรัฐจะเกิดขึ้นอย่างน้อย 2 ประการสำคัญ
คือ 1) การแย่งชิงตลาดข้าวหอมมะลิจากประเทศไทย อเมริกาจะสามารถปลูก
ข้าวหอมมะลิไทยที่มีคุณสมบัติใกล้เคียงกับข้าวหอมมะลิได้เป็นครั้งแรก ตลาด
ข้าวหอมมะลิของไทยจะถูกแย่งชิงไปไม่เฉพาะแต่ในตลาดสหรัฐเท่านั้นแต่เป็น
ตลาดข้าวทั่วโลกด้วย และ 2) ผลกระทบจากการจดสิทธิบัตรพันธุ์พืชที่ได้ปรับ
ปรุงพันธุ์ขึ้นใหม่ โดยถ้านักวิจัยและผู้ที่เกี่ยวข้องกับโครงการดังกล่าวมีการขอ
รับสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญา ไม่ว่าจะเป็นการจดสิทธิบัตรพันธุ์พืช (plant
patent) หรือสิทธิตามกฎหมายคุ้มครองนักปรับปรุงพันธุ์ (plant breeder's
right) พันธุ์ข้าวหอมมะลิที่ปรับปรุงขึ้นใหม่นั้นจะกลายเป็นทรัพย์สินส่วนบุคคล
ของนักวิจัยหรือสถาบันวิจัย ซึ่งจะทำให้ผู้ทรงสิทธิสามารถผูกขาดการปลูก
การจำหน่าย การนำเข้า การส่งออกพันธุ์ดังกล่าว

จากการค้นคว้าสืบสวนในเรื่องดังกล่าวพบว่า พันธุ์ข้าวที่นักวิจัยเหล่านั้น
ได้ไปนั้นมิได้ผ่านการขออนุญาตอย่างถูกต้องจากสถาบันวิจัยข้าวนานาชาติ อีกทั้ง
ทั้งสถาบันดังกล่าวก็ได้แสดงบทบาทที่เหมาะสม ทำให้ความไม่พอใจในหมู่
ชาวนาไทยและคนไทยขยายวงกว้างออกไป มีการชุมนุมของชาวนาในภาคอีสาน
และพันธมิตรหลายครั้ง โดยมีชาวนาที่ออกมาเคลื่อนไหวในกรณีนี้กว่า 10,000
คน รวมทั้งการชุมนุมครั้งสำคัญที่หน้าสถานทูตสหรัฐอเมริกาที่กรุงเทพฯ เมื่อวันที่

9 พฤศจิกายน 2544

รัฐบาลได้รับแรงกดดันจากชาวนา สือมวลชน และประชาชนไทยโดยทั่วไปให้นำเรื่องนี้ไปเจรจากับผู้นำสหรัฐอเมริกา โดยในระหว่างการเยือนสหรัฐของนายกรัฐมนตรีทักษิณ ชินวัตร ในเดือนมกราคม 2545 นายกรัฐมนตรีของไทยได้ยื่นบันทึกช่วยจำเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวต่อประธานาธิบดีของสหรัฐ ต่อมากระทรวงพาณิชย์ของสหรัฐได้ประสานกับกลุ่มนักวิจัยของตน ให้ทำหนังสือยืนยันถึงรัฐบาลไทยและสถาบันวิจัยชาวนานาชาติว่าจะไม่ขอรับสิทธิบัตรพันธุ์ข้าวที่จะปรับปรุงขึ้น ท่าทีของรัฐบาลสหรัฐที่ตอบสนองต่อความวิตกกังวลต่อปัญหาข้าวหอมมะลิไทยระดับหนึ่ง และสามารถลดปัญหาผลกระทบไปได้เพียงส่วนหนึ่ง แต่ในระยะยาวเมื่อมีการนำพันธุ์ข้าวที่ได้ไปปลูกในเชิงพาณิชย์ เชื่อว่าจะเกิดผลกระทบต่อตลาดข้าวหอมมะลิของไทยไม่มากนัก

3) กรณีกองทุนป่าเขตร้อนของสหรัฐ

กรณีนี้เกิดขึ้นเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ 2545 เมื่อข่าวคราวการเตรียมการลงนามเพื่อจัดตั้งกองทุนป่าเขตร้อนซึ่งถูกผลักดันโดยสหรัฐได้ถูกเผยแพร่ออกไปสู่สาธารณะ โดยรายละเอียดของสัญญาจัดตั้งกองทุนดังกล่าวได้ซ่อนเงื่อนไหลายประการที่ทำให้สหรัฐเข้ามามีบทบาทในการบริหารป่าไม้รวมทั้งการวิจัยทรัพยากรชีวภาพในประเทศไทยด้วย

การจัดตั้งกองทุนป่าเขตร้อนดำเนินการโดยอาศัยกฎหมายว่าด้วยการอนุรักษ์ป่าเขตร้อน (Tropical Forest Conservation Act: TFCA) ซึ่งผ่านสภาองเกรสเมื่อปี 2544 โดยสหรัฐจะเสนอให้แปลงหนี้สินที่รัฐบาลไทยกู้ยืมจากสหรัฐ โดยจะโอนเงินกู้มูลค่า 1.2 ล้านดอลลาร์สหรัฐ รวมกับแปลงดอกเบี้ยเงินกู้จำนวน 9.5 ล้านดอลลาร์สหรัฐ และเงินให้เปล่าอีก 1.9 ล้านดอลลาร์สหรัฐ

เพื่อจัดตั้งกองทุนป่าไม้เขตร้อนขึ้น โดยเร่งรัดให้มีการลงนามในข้อตกลงให้แล้วเสร็จ ภายในวันที่ 1 มีนาคม 2545 หลังจากที่ได้มีการลงนามขึ้นต้นแล้วเมื่อวันที่ 19 กันยายน 2544 ระหว่างนายสมคิด จาตุศรีพิทักษ์ รัฐมนตรีกระทรวงการคลัง กับนายริชาร์ด เฮกลินเกอร์ เอกอัครราชทูตสหรัฐอเมริกาประจำประเทศไทยในขณะนั้น โดยหากประเทศไทยตัดสินใจลงนาม ประเทศไทยก็จะเป็นประเทศที่ 4 ของโลกต่อจากบังกลาเทศ เอลซัลวาดอร์ และเบลีซ ซึ่งได้ลงนามไปก่อนหน้านี้แล้ว

จากการวิเคราะห์สัญญาณการจัดตั้งกองทุนดังกล่าวพบว่าฝ่ายสหรัฐได้ซ่อนเร้นประเด็นสำคัญ 2 ประเด็นที่เป็นการเปิดโอกาสให้สหรัฐเข้ามามีอำนาจในการบริหารทรัพยากรป่าไม้ และเข้ามาแสวงหาประโยชน์จากการวิจัยทรัพยากรชีวภาพในประเทศไทย กล่าวคือ 1) ให้มีการจัดตั้งคณะกรรมการบริหารกองทุนทั้งหมด 9 คน ประกอบไปด้วยฝ่ายตัวแทนรัฐบาลไทย 2 คน ฝ่ายสหรัฐอเมริกา 2 คน และอีก 5 คนจากองค์กรภาคประชาสังคม (NGO, องค์กรชุมชนท้องถิ่น, นักวิชาการ, องค์กรการศึกษา หรือ องค์กรด้านป่าไม้) โดยการแต่งตั้งทั้ง 5 คนนี้ต้องได้รับความยินยอมจากสหรัฐ นั่นหมายความว่าคณะกรรมการบริหารกองทุนจะถูกครอบงำโดยรัฐบาลสหรัฐ 2) รายละเอียดของกิจกรรมครอบคลุมการจัดทำบัญชีรายการเกี่ยวกับป่าไม้ การวิจัยเกี่ยวกับคุณสมบัติทางยาของพืชพันธุ์ในป่าเขตร้อน โดยหากมีการค้นพบความรู้ใดๆ ก็สามารถขอรับการคุ้มครองตามกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา และ 3) กองทุนนี้อาจสามารถให้การสนับสนุนแก่ภาคเอกชนใดก็ได้ นอกเหนือจากองค์กรภาคประชาสังคม

การจัดตั้งกองทุนป่าเขตร้อนนี้จึงเท่ากับการเปิดเขตป่าไม้ของไทยให้กับนักวิจัยรวมทั้งภาคธุรกิจเอกชนที่ได้รับความเห็นชอบจากสหรัฐให้เข้ามา

บริหารและแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพของไทยในราคาถูกๆ กระแสต่อต้านกองทุนดังกล่าวทั้งที่เกิดจากสื่อมวลชน นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ และกรรมาธิการต่างประเทศ วุฒิสภา ทำให้รัฐบาลทบทวนสัญญาดังกล่าว มีการแต่งตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจเพื่อศึกษาข้อมูลไปพิจารณาการทำสัญญา (TFCA) จำนวน 9 คน โดย 4 คนมาจากนักวิชาการอิสระและองค์กรพัฒนาเอกชน

ในที่สุดการลงนามในสัญญาเพื่อจัดตั้งกองทุนดังกล่าวก็มีอันระงับไป และยากที่สหรัฐจะผลักดันให้ฝ่ายไทยลงนามเห็นชอบได้ง่ายๆ โดยปราศจากการเปลี่ยนแปลงรายละเอียดในสัญญาจนเป็นที่พอใจของภาคสังคมในประเทศไทย

2. การผลักดันสิ่งมีชีวิตและผลิตภัณฑ์ดัดแปลงพันธุกรรมเข้ามาในประเทศไทย

เมื่ออุตสาหกรรมชีวภาพสามารถพัฒนาผลิตภัณฑ์ต่างๆ ซึ่งได้จากวัตถุดิบชีวภาพแล้ว ผลิตภัณฑ์ซึ่งอยู่ในรูปของเมล็ดพันธุ์ ธัญพืช นม อาหารสัตว์ ฯลฯ ก็จะถูกส่งออกไปขายในขอบเขตทั่วโลก และประเทศกำลังพัฒนามักเป็นเป้าหมายทางการตลาดที่สำคัญของอุตสาหกรรมดังกล่าว การผลักดันเรื่องสิ่งมีชีวิตแปลงพันธุกรรม และอาหารแปลงพันธุกรรม (GMOs & GE Foods) ในปัจจุบันจึงกลายเป็นความขัดแย้งสำคัญทั้งระหว่างประเทศสหรัฐอเมริกากับประชาคมยุโรป ระหว่างประเทศกำลังพัฒนามกับประเทศอุตสาหกรรม ระหว่างเกษตรกรและผู้บริโภคในประเทศโลกที่สามกับบริษัทข้ามชาติ

ในกรณีประเทศไทยบริษัทข้ามชาติ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้พยายามผลักดันให้มีการปลูกพืชจีเอ็มโอสำคัญ 3 ชนิด โดยมีรายละเอียดดังนี้คือ

1) กรณีการระบาดของฝ้ายบีทีออกนอกแปลงทดลองของ บริษัทมอนซานโต้

เมื่อปี 2538 บริษัทมอนซานโต้ ประเทศไทย ได้นำฝ้ายตัดต่อยีนที่รู้จักกันภายใต้ชื่อ “ฝ้ายบีที” หรือ “ฝ้ายบอลการ์ด” เข้ามาปลูกทดสอบในประเทศไทย ทั้งนี้เนื่องจากประเทศไทยมีกฎหมายกักพืชปี 2507 และประกาศของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2537 “ให้พืช GMOs จำนวน 40 รายการ จากทุกแหล่ง (ยกเว้นอาหารสำเร็จรูป) เป็นสิ่งต้องห้ามในการนำเข้าสู่ประเทศ ยกเว้นการเข้ามาเพื่อทดลองวิจัยเท่านั้น” โดยมีเงื่อนไขในท้ายประกาศว่า “ต้องกระทำตามวิธีปฏิบัติทางวิชาการที่อธิบดีกรมวิชาการเกษตรเห็นสมควร”¹ เนื่องจาก “ตระหนักถึงความกังวลใจในหมู่สาธารณชนนักวิจัย ในเรื่องความปลอดภัยในการควบคุมภัยอันตรายที่อาจเกิดขึ้นจาก GMOs ที่นำมาเผยแพร่หรือเพาะปลูกในประเทศไทย”

กระทรวงเกษตรฯ ได้แต่งตั้งคณะกรรมการชุดหนึ่งขึ้นมาเพื่อทดสอบฝ้ายบีที อย่างไรก็ตามคณะกรรมการชุดนี้ถูกโต้แย้งจากสาธารณะว่ามีความไม่โปร่งใส เนื่องจากมีตัวแทนของบริษัทมอนซานโต้ซึ่งมีส่วนได้เสียกับการทดสอบและส่งเสริมการปลูกฝ้ายอยู่ในคณะกรรมการชุดดังกล่าวถึง 3 คนจากคณะกรรมการทั้งหมดรวม 16 คน โดยบทบาทของคณะกรรมการชุดดังกล่าวนอกเหนือจากมีหน้าที่ในการทดสอบความปลอดภัยทางชีวภาพแล้วยังมีหน้าที่ในการกำหนดการส่งเสริมการปลูกฝ้ายด้วย การดำเนินการดังกล่าวนี้ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์

¹ กรมวิชาการเกษตร อนันต์ ดาโลดม เอกสารประกอบการสัมมนาการประชุมระดมข้อคิดเห็นนโยบาย GMOs ในประเทศไทย 27 กันยายน 2542

จากสาธารณะว่าเกิดขึ้นจากอิทธิพลของบริษัทข้ามชาติขนาดใหญ่ที่สร้างสายสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่ระดับสูงในกรมวิชาการเกษตร เพื่อผลักดันให้ฝ่ายบีทีได้รับการอนุมัติให้มีการปลูกเพื่อการค้า และอาจเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์มหาศาล จนในที่สุด นายเนวิน ชิดชอบรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ขณะนั้น จึงได้แต่งตั้งคณะกรรมการทดสอบฝ่ายบีทีชุดใหม่เข้ามาดำเนินการ แต่ประธานคณะกรรมการยังคงเป็นบุคคลกลุ่มเดิมที่ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ทำให้ผลการทดสอบฝ่ายจีเอ็มโอไม่ได้รับการยอมรับจากสังคม

ในระหว่างที่มีการทดสอบความปลอดภัยทางชีวภาพ ซึ่งกระทรวงเกษตรและสหกรณ์การความปลอดภัยทางชีวภาพแห่งชาติบางคนได้ยืนยันว่าการทดสอบดังกล่าวได้ดำเนินการไปอย่างรอบคอบรัดกุมนั้น กลับพบว่าฝ่ายบีทีดังกล่าวได้หลุดรอดออกไปปลูกในพื้นที่เกษตรกรรม โดยหลุดออกไปปลูกในพื้นที่เล็กๆ ในจังหวัดนครสวรรค์ และเพชรบูรณ์ก่อนในปี 2540 และค่อยๆ ขยายออกไปสู่จังหวัดอื่นๆ เช่น เลย เพชรบุรี เป็นต้น

องค์กรพัฒนาเอกชนได้เรียกร้องให้มีการตรวจสอบเรื่องดังกล่าว ผลการตรวจสอบโดยคณะกรรมการที่แต่งตั้งขึ้นโดยกระทรวงเกษตรและสหกรณ์พบว่ามีการหลุดรอดของฝ่ายบีทีไปปลูกในแปลงเกษตรกรรมจริง แต่บริษัทมอนซานโต้และกรมวิชาการเกษตรต่างปฏิเสธความรับผิดชอบการหลุดรอดออกไปปลูกฝ่ายบีทีโดยผิดกฎหมายดังกล่าว และจนถึงขณะนี้ยังไม่สามารถหาผู้กระทำการบกพร่องและผู้กระทำผิดดังกล่าวมาลงโทษได้

การหลุดรอดออกไปปลูกนอกพื้นที่ทดลองของฝ่ายบีที ฟ้องประจานว่ามาตรการเกี่ยวกับความปลอดภัยทางชีวภาพนั้นไร้ประสิทธิภาพ และเครือข่ายของเกษตรกรและองค์กรพัฒนาเอกชนได้ใช้บทเรียนความล้มเหลวในเรื่องนี้ เรียกร้องให้รัฐบาลยุติการทดสอบความปลอดภัยทางชีวภาพเอาไว้ชั่วคราว

จนกว่าจะมีมาตรการทางกฎหมายที่สามารถควบคุมการทดลองให้เป็นไปอย่างปลอดภัยและด้วยความรับผิดชอบมากกว่าที่เคยเป็น

มติของคณะรัฐมนตรีที่เห็นชอบให้มีการยุติการทดสอบพืชจีเอ็มโอในระดับไร่นาไว้ชั่วคราว เมื่อวันที่ 3 เมษายน 2544 ถือว่าเป็นความสำเร็จของการผลักดันทางนโยบายขององค์กรภาคประชาชนในประเทศไทยที่เคลื่อนไหวเกี่ยวกับพืชจีเอ็มโอ ทั้งนี้เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศเอเชียอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นอินเดีย จีน อินโดนีเซีย และฟิลิปปินส์ ซึ่งขณะนี้ได้อนุญาตให้มีการปลูกพืชจีเอ็มโอเป็นการค้าบ้างแล้ว

2) การวิจัยข้าวจีเอ็มโอโดยกรมวิชาการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

โครงการวิจัยข้าวจีเอ็มโอในประเทศไทยดำเนินการโดยสถาบันวิจัยข้าว กรมวิชาการเกษตร โดยร่วมกับห้องปฏิบัติการนานาชาติเพื่อเทคโนโลยีชีวภาพเกษตรเซตรอน (ILTAB) ภายใต้การสนับสนุนของมูลนิธิรีออคกีเฟลเลอร์ ทั้งนี้โดยทีมนักวิชาการของไทยได้นำข้าวขาวดอกมะลิไปที่ห้องปฏิบัติการ ILTAB ตั้งแต่ปี 2537 เพื่อยิงยีน Xa21 ใส่เข้าไปเนื้อเยื่อของข้าว และเนื้อเยื่อดังกล่าวได้ถูกนำเข้าประเทศเพื่อนำมาทดสอบในประเทศอีกครั้งในปี 2538 ขณะนั้นเมล็ดพันธุ์ข้าวซึ่งพัฒนามาจากเนื้อเยื่อข้าวตัดต่อพันธุกรรมถูกนำไปปลูกแล้วในระดับโรงเรือนทดลอง โดยเก็บเกี่ยวเมล็ดข้าวได้ทั้งหมด 123 เมล็ด ทั้งหมดถูกเก็บไว้ในศูนย์วิจัยข้าว จ.ปทุมธานี

การทดลองดังกล่าวได้รับการคัดค้านจากเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกและองค์กรพัฒนาเอกชน รวมทั้งมีข้อสงสัยจากประชาคมนักวิทยาศาสตร์ภายในประเทศเองอย่างน้อย 3 ประเด็นสำคัญคือ 1) ประเด็นเรื่องสิทธิบัตร

และการผูกขาดครอบงำจากต่างชาติ เนื่องจาก “ยีน Xa21 เป็นของบริษัทที่
ตั้งขึ้นโดยมหาวิทยาลัยแห่งแคลิฟอร์เนีย ดร.สงกรานต์ จิตรากร จากสถาบัน
วิจัยข้าวก็เป็นหนึ่งในประเด็นดังกล่าวเช่นเดียวกัน เขากล่าวว่า “แม้ข้าวหอม
มะลิจะเป็นข้าวของไทยแต่ ถ้าข้าวหอมมะลิที่มียีน Xa21 อยู่ อาจจะมีปัญหา
เกี่ยวกับสิทธิในข้าวพันธุ์ดังกล่าว ผมไม่แน่ใจว่าใครเป็นเจ้าของข้าวพันธุ์ใหม่
ดังกล่าว สิทธิในข้าวพันธุ์ใหม่ที่ผ่านการดัดแปลงพันธุกรรมอาจต้องแบ่งกัน
ระหว่างสถาบันวิจัยข้าวกับสหรัฐอเมริกา ซึ่งผมเห็นว่ามันไม่เป็นธรรม เพราะ
พันธุ์ข้าวมียีนประกอบอยู่มากกว่า 30,000 ยีน แต่มียีนที่บริษัทอเมริกาเป็น
เจ้าของแค่เพียงยีนเดียว ที่จริงแล้วการแบ่งปันประโยชน์ควรจะคำนึงถึงสัดส่วน
จำนวนของยีนมากกว่า” 2) ปัญหาความไม่แน่ใจเกี่ยวกับผลกระทบที่จะมีต่อ
สุขภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการติดต่อพันธุกรรมในข้าวที่ต้องใช้ยีนเครื่องหมาย
ที่เป็นยีนต้านทานยาปฏิชีวนะ ซึ่งเป็นข้อกังวลสำคัญที่สุดในหลายๆ ข้อกังวล
เกี่ยวกับพืชแปลงพันธุกรรม และ 3) ปัญหาเรื่องการตลาด เนื่องจากความ
เป็นจริงที่ว่าผู้บริโภคต่างประเทศนั้นส่วนใหญ่ไม่ยอมรับผลิตภัณฑ์จีเอ็มโอ ดังที่
สมาคมโรงสีข้าวยุโรปได้ส่งสัญญาณเตือนมายังรัฐบาลไทยเมื่อต้นปี 2543 ว่า
จะไม่รับซื้อข้าวจากประเทศไทยหากพบว่าเป็นข้าวจีเอ็มโอหรือมีการปนเปื้อน
ของจีเอ็มโอ

จนถึงบัดนี้ข้าวจีเอ็มโอที่ได้จากการทดลองยังคงถูกปิดผนึกเก็บเอาไว้
ในศูนย์วิจัยข้าวที่ จ.ปทุมธานี แต่สถานการณ์นี้อาจเปลี่ยนไปหากมีคำอธิบาย
ที่หักล้างข้อจำกัดสองประการข้างต้นได้

3) การวิจัยเรื่องมะละกอตัดต่อพันธุกรรมกับการปิดบังข้อสัญญา เรื่องสิทธิบัตรในการวิจัย

หากจะนับพืชจีเอ็มโอพืชใดว่าจะเป็นพันธุ์พืชที่ใกล้เคียงที่สุดที่จะได้รับการอนุมัติให้มีการปลูกในแปลงเกษตรกร มะละกอจีเอ็มโอถือว่ามีศักยภาพมากที่สุด โดยการวิจัยเกี่ยวกับมะละกอจีเอ็มโอให้ด้านทานโรคใบด่างจุดวงแหวนนั้น ดำเนินการโดยสถาบันวิจัยในประเทศ 3 สถาบัน ได้แก่ สถาบันวิจัยพืชสวน กรมวิชาการเกษตร, หน่วยปฏิบัติการพันธุวิศวกรรมด้านพืช ศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ และสถาบันอนุชีววิทยาและพันธุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

ขณะนั้นสถาบันที่วิจัยมะละกอจีเอ็มโอสองสถาบันแรกข้างต้น ต่างอ้างว่าประสบความสำเร็จและพร้อมที่จะนำไปปลูกในเชิงพาณิชย์ได้ทันทีหากได้รับอนุญาตจากรัฐบาล แต่สถาบันทั้งสามยังไม่สามารถตอบคำถามของสาธารณะและองค์กรประชาชนที่ติดตามเรื่องนี้ได้ว่ามะละกอที่วิจัยและพัฒนาขึ้นเกี่ยวข้องกับสิทธิบัตรใดๆ หรือไม่ มีความปลอดภัยแค่ไหน และผู้ใดจะประกันผลกระทบที่จะมีต่อตลาดเหมือนกับที่มะละกอจีเอ็มโอในฮาวายต้องประสบกับปัญหามาก่อนหน้านี้

ในกรณีเกี่ยวกับข้อสัญญาเรื่องสิทธิบัตรนั้น นายวรินทร์ เทียมจรัส ในฐานะตัวแทนจากองค์กรประชาชนที่ติดตามเรื่องดังกล่าวได้ยื่นหนังสือถึงรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ นายเนวิน ชิดชอบ เพื่อให้มีการเปิดเผยข้อมูล เมื่อเดือนมีนาคม 2546 โดยเนื้อหาในจดหมายดังกล่าวระบุว่า

“การอนุญาตให้มีการปลูกทดสอบพืชจีเอ็มโอดังกล่าว มีความเสี่ยงเป็นอย่างมากที่พืชจีเอ็มโอจะหลุดลอดออกไปปนเปื้อนกับพืชทั่วไปซึ่งปลูกอยู่นอก